

Szabó András Péter

Esterházy Pál nádor néhány erdélyi vonatkozású iratmásolata

Ismeretlen források az 1658–1659. esztendőék történetéhez

Esterházy Pálnak, Magyarország több mint három évtizedig hivatalban lévő nádorának (1681–1713) személyi iratai elsősorban a Magyar Királyság XVII. századi történetéhez nyújtanak bő forrásanyagot.¹ Az Esterházy család hercegi ágának levéltárában őrzött fond (MOL P 125. Pál nádor iratai 1656–1712) azonban meglepő módon az Erdélyi Fejedelemség kutatói számára is szolgál néhány értékes adattal: az „Országos ügyek” sorozaton belül tizennégy olyan iratmásolatot találunk, amelyek az erdélyi állam 1657 utáni válságidőszakának állítanak emléket.² Jelen forrásközleményben a sorozat két legérdekesebb, nyomtatásban soha meg nem jelent darabját szeretném bemutatni.

Az első kérdés, amelyre válaszolnunk kell, hogy miként kerültek a másolatok a nádor birtokába. Nagy valószínűséggel ő maga készítette azokat: már a kortársak körében is közismert volt Esterházy Pál igen szerteágazó művészeti és tudományos érdeklődése. A tudományok közül a teológia mellett leginkább a történelem foglalkoztatta. Mint Zrínyi Miklós tisztelője és politikai örököse 1665 és 1668 között írta meg *Mars Hungaricus, sive tractatus de bello turcico ab ejusdem primordio ac fine* című munkáját, amelyben az események szemtanújaként a nagy hadvezér 1663–1664. évi politikai és katonai sikereinek állított emléket. A nyilvánosságnak szánt, de nyomtatásban soha meg nem jelent mű az események tárgyalását logikus módon nem az 1663. évvel, hanem – rövid felvezetés után – II. Rákóczi György erdélyi fejedelem (1648–1660) 1657. évi lengyelországi hadjáratával és az azt követő erdélyi konfliktusokkal kezdte el.³ A kézirat azonban az alábbi forrásokban szereplő események egyikére sem tesz utalást. A hiányosság oka az is lehet, hogy a másolatok nem a *Mars Hungaricus* anyaggyűjtése során készültek, hanem később, és más indítatásból, de természetesen az is lehetséges, hogy Esterházy írás előtti rostálásának estek áldozatául. A szigorú válogatás hátterében egyrészt az állhatott, hogy a mű első, bevezető fejezetei erősen áttekintő jellegűek, nem térnek ki minden részletre, de az egyik forrás esetében az is könnyen elképzelhető, hogy az író kényes tartalma miatt mellőzte.

¹ Esterházy Pál, Esterházy Miklós és Nyáry Krisztina fia 1635-ben született Kismartonban. Grazban, majd Nagyszombatban folytatott tanulmányokat. 1652-től, László bátyja halálától kezdve az Esterházy család feje, Sopron vármegye főispánja és Pápa főkapitánya. 1668-tól (ténylegesen 1670-től) dunán-inneni kerületi és végvidéki főkapitány. 1681-ben a soproni országgyűlésen Magyarország nádorává választották, amely tisztséget 1713-ban történt haláláig betöltötte. Életrajzához: BUBICS–MERÉNYI, 1895.; IVÁNYI, 1989.; IVÁNYI, 1991. különösen 20–31.

² Erdéllyel kapcsolatos ügyek: No. 9544–9557. (1657–1660.)

³ A *Mars Hungaricus* Bubits Zsigmond fedezte fel 1890 után a kismartoni levéltárban, és tartalmát tömören, elemző szándék nélkül ismertette: BUBICS, 1895. A mű modern kiadása és fordítása: ESTERHÁZY, 1989. A munkáról röviden: IVÁNYI, 1989. 23., illetve Hausner Gábornak a kiadáshoz írott bevezetője: ESTERHÁZY, 1989. 7–23. Tudomásunk szerint még senki sem vetette össze a *Mars Hungaricus* szövegét az Esterházy Pál levéltárában fennmaradt iratmásolatokkal mint a mű lehetséges forrásaival.

Ez az első, igen bizalmas jellegű forrás II. Rákóczi György egy 1658-as titkos üzenetváltása, amely az akkor égető kérdések mellett a magyar rendi politizálás állandó dilemmáira is rámutat. A történelmi háttér jól ismert: Rákóczi, aki a sikertelen lengyelországi hadjárat után a Porta nyomására lemondott a fejedelmi címről tanácsura, Rhédei Ferenc javára, 1658 januárjában a megyesi országgyűlésen erővel visszavette a hatalmat, majd azonnal követséget indított mind I. Lipót magyar és cseh királyhoz, illetve a birodalmi választófejedelmekhez, mind pedig az oszmán szultánhoz.⁴ Míg a keleti próbálkozások célja az oszmán hatalom megbékítése, az újabb uralkodóváltás elismertetése volt, addig a január végén vagy február első napjaiban a császárválasztó gyűlésre, Frankfurt am Main felé küldött Kövér Gábor a lengyel háború alatt megromlott diplomáciai kapcsolatok normalizálását kapta feladatul, illetve azt, hogy kíséreljen meg katonai és politikai támogatást szerezni az egyre fenyegetőbben fellépő oszmán hatalommal szemben.⁵ A küldött február 8-án érkezett Pozsonyba, és február 21-én a felső-pfalzi Ambergben – útközben – érte utol az udvart.⁶ Valószínűleg március 3-ig maradt a kereskedőváros felé vonuló király mellett.⁷ Hamarosan Bánffy Dénes váltotta fel, aki március közepén Bécsben talán találkozott is vele.⁸ Kövér Gábort, a család hűséges familiárisát azonban a fejedelem már 1658. március 27-én a gyulafehérvári országgyűlésről újabb frankfurti útra küldte. A korlátozott felhatalmazással ellátott, *internuntius*-ként említett követ Rákóczi két kötelezvényét is magával vitte. Az egyikben a fejedelem ígéretet tett arra, hogy ha Lipót hadba száll mellette, nem fog különbékét kötni a török uralkodóval, a másikkban pedig biztosította arról, hogy átengedi neki a borosjenői várat, Zaránd vármegye és az egész régió kulcsfontosságú erődjét, ha azt az erdélyi rendek a nyomásnak engedve át akarnák adni az oszmánoknak.⁹

⁴ Az Erdélyi Fejedelemség 1657 előtti és utáni diplomáciai kapcsolatrendszeréről, nemzetközi helyzetéről átfogó igénnyel R. Várkonyi Ágnes írt. Az 1658. év eseményeihez: R. VÁRKONYI, 1978.; R. VÁRKONYI, 1984. 75–76.; R. VÁRKONYI, 1985. 1074–1076.; B. SZABÓ, 2001., illetve a régebbi irodalomból: EFÉKH II. 473–478. Feltűnő és aligha fakadhat tájékoztatlanságból, hogy a korszak két nagy erdélyi történetírója, Bethlen János és Szalárdi János alig ír II. Rákóczi György nyugati diplomáciai próbálkozásairól. Egyedül Mikes Mihály kancellár útjáról tesznek említést, de azt is a cél megnevezése nélkül. BETHLEN, 1993. 34–35., illetve SZALÁRDI, 1980. 408.; Georg Kraus ellenben részletesen beszámol Bánffy Dénes útjáról. KRAUS, 2007. 378–379. A választófejedelmekkel való kommunikációhoz. MHHD XXIII. 617–618.

⁵ Kövér Gábor két 1658. évi követségének forrásait Dominkovits Péter gyűjtötte össze: DOMINKOVITS, 2002. 281–283.

⁶ Mednyánszky Jónás II. Rákóczi Györgynek. Dohna, 1658. február 22. SZILÁGYI, 1874b 500.; Nádasdy Ferenc Wesselényi Ferencnek. Seibersdorf, 1658. március 7. MEDNYÁNSZKY, 1880. 131.

⁷ I. Lipót II. Rákóczi Györgynek. Bischofsheim, 1658. márc. 3. MOL E 190 (MKA Archivum Familiae Rákóczi) 44. doboz f. 25–26. A merőben formális levél valószínűleg Kövér Gábor hazaindulása kapcsán született. Kövér Gábort a király – ahogy majd áprilisban is – internuntiusnak, azaz az ünnepélyes főkövetségek közti időben eljáró alacsonyabb rangú követnek nevezi.

⁸ Georg Kraus szerint Bánffy Dénes január 24-én indult Medgyesről és május 24. körül ért haza Erdélybe. KRAUS, 2007. 378–379. Az indulásra vonatkozó információ biztosan téves, hiszen II. Rákóczi György az anyjának 1658. február 11-én írott levélben azt kéri tőle, hogy adjon kíséretet Sárosig a tanács egyetértéséből a magyar királyhoz küldött Bánffy Dénesnek. MHHD XXIV. 535. A követ a Wenzel Eusebius Lobkowitznak írott levél tanúsága szerint február 9-én indult el Gyulafehérvárról. ÓVÁRY, 1901. 143. Bánffy március 11-én írott jelentéséből kiderül, hogy előző nap (március 10-én) ért Bécsbe. MHHD XXIII. 607–609. Az erdélyi főnemes április 14-én indult vissza Frankfurtból. SZILÁGYI, 1874b. 532

⁹ EOE XI. 385–386.

Kövér április 14. előtt ért Bécsbe és a hónap végére jutott el célállomására, Frankfurt am Mainba, ahol I. Lipót április 30-án fogadta.¹⁰

Rákóczi javaslata már az oszmánok elkerülhetetlen beavatkozásából indult ki, amely véleménye szerint nemcsak a fejedelemséget fenyegeti, hanem a Magyar Királyságot is, sőt – a törökellenes beszédek nélkülözhetetlen toposzával – az egész kereszténységet. Erdély ereje magában elégtelen a támadás feltartóztatására, a szultán az önállóság maradékát is megszüntetve „pasasággá” akarja tenni a vazallus államot. A nagyvezír már Belgrádban van, Velence és Erdély ellen készül.¹¹ A fejedelemségben fő célpontja a borosjenői vár, amelyet ha elfoglal, szabad útja nyílik Kálló és a hajdúvárosok, illetve Kassa és Felső-Magyarország felé. A fejedelem megtehetné, hogy az erősség átadásával vásárolja meg a békét, és ezzel megkönnyítené a törökök tervét, a Velence elleni szárazföldi támadást is, ám ő nem akar „a keresztény világ Júdása” lenni, inkább vállalja a harcot, ehhez azonban segítségre van szüksége. Az első gyors segítség ezer-ezerötszáz muskétás katona lehetne, akik Kállón állomásoznának és a török támadás első hírére Borosjenőre vonulhatnának, az erdélyi helyőrség erősítésére. A fejedelem végül arra is kéri Lipótot, hogy adjon neki ajánlólevelet a Velencei Köztársaság vezetőihez és a pápához. Kilátásba helyezi egy főkövet küldését. (Ez később, 1658. június 1-jén meg is történt Mikes Mihály kancellár útnak indításával.)¹²

A nemzetközi helyzet azonban korántsem kedvezett egy széles körű törökellenes összefogás megteremtésének. Lipót elsősorban a császárválasztással, a birodalmi választófejedelmek megnyerésével volt elfoglalva, a háttérben pedig a franciák egyre fenyegetőbb diplomáciai aktivitása is felsejlett. A bécsi udvar ezért abban volt érdekelt, hogy a törékeny békét a török határon – akár nagy áldozatok árán is – fenntartsa, és Rákóczi visszatérését, addigi politikai irányvonalával szöges ellentétben álló kétségbeesett ajánlkozását inkább diplomáciai tehertételnek tekintette, mint kedvező lehetőségnek. Lipót Kövér Gábornak adott válasza ennek megfelelően rövid és semmitmondó volt. A király üdvözölte Rákóczi buzgalmát és közölte, hogy Hannibal Gonzaga haditanácsi alelnököt utasította az esetleges török támadás elleni felkészülésre, a fenyegetett részek védelmének megszervezésére. Konkrétumokról szó sem esett, ahogy Lipót május 6-án a fejedelemnek küldött levelében sem.¹³ Sem Kállóra, sem Borosjenőbe nem érkeztek német katonák. Igaz, Bécs májusban készenlétbe helyezett egy kisebb, 5-6000 fős sereget, de ez a Csalóközben, majd Érsekújvár alatt állomásozott, és harci cselekményekbe egyáltalán nem bocsátkozott¹⁴ – mivel királysági területeket végül nem ért komoly támadás –, biztonsági tartaléknak szánták, nem felmentő hadnak. Erdélyre azonban augusztus végén rázúdultak a tatárok, seregük az egész fejedelemséget végigpusztította, közben pedig a nagyvezír hada a legrosszabb forgatókönyvet megvalósítva szeptember 2-án elfoglalta Borosjenő várát is, és az Erdélyi Fejedelemség ingatag trón-

¹⁰ MHHD XXIII. 618–620.; EOE XI. 388–392.

¹¹ A Velence elleni, 1658 elején még szerte Európában komolyan vett oszmán tervekről: B. SZABÓ, 2001. 232–233.; ÓVÁRY, 1901. 143–149. (Ballarino velencei követ jelentései Konstantinápolyból.) Bánffy Dénes 1658. március 11-én kelt bécsi követjelentése biztosra veszi a velencei hadjárat megindulását: MHHD XXIII. 609.

¹² II. Rákóczi György instrukciója Mikes Mihálynak. EOE XI. 474–477.; EÉKH II. 501–503.

¹³ A levél megírása valószínűleg Kövér Gábor visszaindulásához kapcsolódik. MHHD XXIII. 621.

¹⁴ SZILÁGYI, 1874b 532–534.; R. VÁRKONYI, 1985. 1074–1075.

jára helyezte Barcsai Ákost. Az 1658. július 18-án német-római császárrá választott I. Lipót nem avatkozott be,¹⁵ a keresztény Európa pedig fellélegezhetett, mert a Velence elleni nagy szárazföldi hadjárat végül – kis részben talán az erdélyi események miatt is – elmaradt.

Rákóczi – megbízottjain keresztül – a császári udvar befolyásos tagjaival, illetve a magyar rendi politika vezéralakjaival is tárgyalt. Kövér Gábor ugyanis nemcsak Lipóttal folytatott megbeszélést, de felvette a kapcsolatot Hannibal Gonzagával, Johann Adolf Schwarzenberg titkos tanácsossal, Wenzel Eusebius von Lobkowitz herceggel, az Udvari Haditanács elnökével, egyben a Titkos Tanács egyik vezető személyiségeivel, valamint a bécsi pápai nunciussal; a magyar rendek közül Nádasdy Ferenc országbíróval, Wesselényi Ferenc nádorral és Lippay György esztergomi érsekkel is.¹⁶

Forrásunk a magyar rendek vezetőivel folytatott bizalmas tárgyalásokat vizsgálja meg. Első fele II. Rákóczi Györgynek egy bizonyos „illustrissimus comes” javaslataira 1658. március 27-én, Gyulafehérvárott adott válasza, második része pedig a címzett erre való, ismeretlen időpontban rögzített felelete. Az üzenetváltás menete világos: Kövér első útjáról visszatérve március közepén meghozta a javaslatokat, Rákóczi a második, március 27-én induló követség alkalmával válaszolt, a másik fél pedig április közepe táján Bécsben vagy Pozsonyban személyesen adott írásos véleményt a fejedelem üzenetére. Ki is lehet ez a pontosabban meg nem nevezett személy? A tiszteleti címzés alapján csak két személyre gondolhatunk: Wesselényi Ferenc nádorra és Nádasdy Ferenc országbíróra. Tudjuk, hogy Wesselényi, aki felső-magyarországi főkapitányként és felső-magyarországi katolikus birtokosként sokáig II. Rákóczi György politikai ellenlábasai közé tartozott, 1655. évi nádorrá választásától kezdve fokozatosan rendezte viszonyát a fejedelemmel,¹⁷ 1658-ban pedig a török fenyegetést felmérve a magyar arisztokráciát döntő többségéhez hasonlóan támogatásáról biztosította Rákóczit, és igyekezett elérni, hogy a király katonai segítséget küldjön neki. Mégis egyértelműnek tűnik, hogy a kényes témákat feszegető üzenetváltás nem az ő személyéhez kapcsolódik, hanem ahhoz a Nádasdyhoz, aki a királyságbeli főurak közül a legbizalmasabb viszonyt tartotta fenn a fejedelemmel.¹⁸ Ezt a feltételezést támogatja az is, hogy Kövér első útja során, 1658. február 10-én a seibersdorfi kastélyban személyesen is tárgyalt Nádasdyval,¹⁹ és később is állandó érintkezésben maradt vele, márciusban ő volt az, aki Wesselényit a követ útvonaláról és előrehaladásáról tájékoztatta.²⁰ Kövér Gábor egyik jelentése, amelyet április 14-én Bécsből küldött a fejedelemnek, további támpontokkal szolgál. Többek között ezt írja: „Az replicára mit írt azt úr, megküldtem

¹⁵ R. VÁRKONYI, 1978. 165.

¹⁶ Az udvari összeköttetésekhez: EÉKH II. 499.; ÓVÁRY, 1901. 144.

¹⁷ II. Rákóczi György és Wesselényi Ferenc viszonyáról, a fejedelem ellenszenvéről az 1655-ös nádorválasztás idején ld. NAGY, 2003. 55. A nádor 1657-es támogató magatartásáról ld. NAGY, 2003. 59.; Klaniczay Tibornak a Zrínyi-életrajzban megfogalmazott leegyszerűsítő véleménye Wesselényi Ferenc szerepéről nem állta ki az idő próbáját. KLANICZAY, 1964. 363–365.

¹⁸ Nádasdy Ferenc és II. Rákóczi György kapcsolatáról ld. SZILÁGYI, 1874a 441–453. Wesselényi ellen szól az is, hogy fejedelem még ekkor sem bízott teljesen a nádorban. 1658. április 27-én ezt írja anyjának: „Palatinushoz gyanúság lehet, senkinek sem igaz az ember.” MHHD XXIV. 540.

¹⁹ Nádasdy Ferenc II. Rákóczi Györgynek. Seibersdorf, 1658. február 11. SZILÁGYI, 1874a 466–467.

²⁰ MEDNYÁNSZKY, 1880. 131–132.; SZILÁGYI, 1874b 501.

nagyságodnak.”²¹ Úgy tűnik, hogy a levélben a most felfedezett üzenetváltás bukkan fel. A nem nevesített úrnak pedig a levél szerint azzal a Homonnai Drugeth Györggyel volt ismeretlen tartalmú egyezsége, akivel az országbíró ebben az időszakban igen sűrűn levelezett erdélyi ügyekben.²² Szintén összecseng forrásunkkal az, hogy a fejedelem nevében közismerten Nádasdy Ferenc tartotta a kapcsolatot a Velencei Köztársasággal, és ő volt az, aki már korábban a lehetséges ellenlábasként Ecsedbe zárását javasolta neki.²³ Legalább ilyen határozott bizonyítékot jelent II. Rákóczi György június 24-én anyjának írott levele is.²⁴ Ebben megemlíti, hogy Nádasdy a német birodalmi fejedelmi cím (*Reichsfürst*) megszerzését javasolta számára. Márpedig a „replicára” írt válasz egyik lényegi eleme éppen ez a meghökkentő ötlet. Az egybeesést még a két forrás kelte közötti bő kéthónapos időköz sem gyengíti lényegesen. Csaknem biztos tehát, hogy Nádasdy Ferenc országbíró az az ismeretlen, aki április 14-e előtt néhány nappal Bécsben, vagy éppen Seibersdorfban adta át Rákóczinak szánt válaszát Kövér Gábornak. A követ pedig egy futárral azonnal elküldte a fejedelemnek. De mi is ennek a nyilvánvalóan titkos párbeszédnek a summája?

II. Rákóczi György mondandóját az Erdélyi Fejedelemség helyzetének megvilágításával kezdi. Az oszmán hódítás óta Erdély kényszerűségéből a Portához való hűséget választotta. A német segítség mindig csak szenvedést hozott, a Bocskai-felkelés idején is a török beavatkozás segítette hozzá Erdélyt, sőt Magyarországot is a viszonyok rendeződéséhez. Bocskai végrendeletét idézve leszögezi, hogy a fejedelemség léte a magyarországi rendi jogok fő biztosítója. Bár mint „igaz magyar” ő maga is ellenszenvvel viseltetik a törökök iránt, az ország érdekében mégis mindent megtenne a Porta haragjának lecsendesítésére. A törökök azonban most elszántak, nem lehet őket megbékíteni. Sem az ő lemondása, sem a borosjenői vár átadása nem vezetne célra, az engedékenységek csak további követeléseket szülne, az ellenség végső célja pedig az ország teljes bekebelezése, és betagolása a birodalomba, amit hamarosan a Magyar Királyság szomszédos részeinek hódoltatása követne. Erdélynek tehát nincs más lehetősége, mint a fegyveres ellenállás. A Porta egyértelműen a fejedelemség ellen készülődik, a Rákóczival szövetséges havasalföldi vajdát már elűzte, a moldvai ellen is hamarosan fellép. A tatárokat és az új vajdákat Erdély szíve felé fogja indítani, maga pedig Borosjenő ellen vonul majd. Ugyan az oszmán tervekben a fő helyen a Velence elleni támadás szerepel, a nagyvezír azonban nem fog saját hátában ellenséget hagyni. Az anyagilag és katonailag kimerült Erdély egyetlen esélye az, ha szövetségeseket keres. Keleten az újra szervezett oroszok és kozákok köthetnék le a tatárok erőit – utóbbiak segíthetnek a régi vajdák visszahelyezésében is –, de a legnagyobb segítséget a szintén fenyegetett Habsburg Birodalom nyújthatná. Ő kész Lipóttal a végsőig együtt harcolni.

²¹ MHHD XXIII. 618.

²² Ez szintén Nádasdy 1658. március 7-én elküldött leveléből derül ki. MEDNYÁNSZKY, 1880. 131–132.

²³ Mednyánszky Jónás jelentése II. Rákóczi Györgynek. Dohna, 1658. február 12. „Nádasdi és Szunyog azt javallják, hogy Nagyságod az erdélyiekben az eleit egynéhányat, sőt, ha lehet, magát Rédeit megragadtatná és Ecsedben vitetné...” SZILÁGYI, 1874b 482.

²⁴ II. Rákóczi György Lorántffy Zsuzsannának. Jánosdi tábor, 1658. június 24. MHHD XXIV. 547–548. A tervet az anyjának július 4-én, Csigeren írott levelében is említi, erős fenntartásokkal: „Az német állapatját jól látjuk mire való, az Sacri Romani Imperii Princepsseg nem sokat hoz az konyhára; de mégis jövődre mindent elgondolva, nem árt ha megadnák.” MHHD XXIV. 549.

Kövér Gábornak nem adhatott követi megbízásához teljes felhatalmazást. Hamarosan elküldi kancellárját további tárgyalásokra. A velenceiekkel és a többi lehetséges nyugati támogatóval való egyezkedést a fejedelem Nádasdyra bízta. Első segítségként szükségesnek ítélné, hogy legalább 1000 muskétás katonából álló német sereg szálljon Szendrőbe.²⁵ Ha az erdélyi rendek lemondanának Borosjenőről, a német katonaság a fejedelem hívására bevonulna a várba. Rákóczi ebben az esetben is minden támogatást megadna az erősség védelméhez. Egyetlen dologtól zárkózik el határozottan: a fejedelemségnek a Magyar Királyságba történő beolvasztásától.

Az országbíró válasza legalább ilyen tanulságos. Érdemes állásfoglalását a szövegtől némileg eltávolodva, külső, történelmi szemzőből szemügyre venni. Javaslatait a véleménykülönbségek rögzítésével kezdi. Elismeri a Bocskai-féle tétel igazságát: Erdély a magyar rendi jogok védelmezője, ám felhívja a figyelmet arra, hogy a fejedelemség hathatós beavatkozásait a török támogatás, a birodalmi háttér tette lehetővé. Megállapítása egyébként összecseng a hazai turkológusok és egyre több magyar történész véleményével.²⁶ Nádasdy arra a kérdésre is magyarázatot kínál, hogy miért nem törekedett egyik erdélyi fejedelem sem az oszmán fennhatóság alóli szabadulásra (az erőviszonyokra az országbíró jótékonyan nem tér ki): hiányzott a cselekvőképességhez szükséges stabilitás, a Báthoriakon kívül egyetlen dinasztia sem tudta a hatalmat átörökíteni. (Nádasdy itt éppen csak a Rákócziakról feledkezik meg!) A fejtegetés során természetesen megemlíti a magyar rendek és a fejedelem viszonyát megterhelő felekezeti ellentéteket is. Az országbíró nem lát módot arra, hogy a magyarság külső segítség nélkül lerázza a török „igáját.” Véleménye ismét összecseng a hazai történelmi kutatás újabb eredményeivel.²⁷ A rendi ellenzék retorikájában ismert módon mind a törököt, mind pedig az „idegen nemzetet,” a németet ellenséggként nevezi meg.²⁸ Ám úgy gondolja, hogy a németektől okos politizálással könnyebb megszabadulni, mint a törököktől, akiket túlerejük miatt csak fegyverrel lehetne kiűzni.

Gondolatmenete itt érzékelhetően megtörik, nem megy végig a veszélyes ösvényen, hanem arról kezd értekezni, hogy milyen cselekvési lehetőségek nyílnak Erdély előtt az aktuális helyzetben. (Őszintén megmondja, hogy nem pusztán a fejedelemséget félti, hanem a magyarországi rendek jogait is.) Rákóczinak meg kell próbálnia minden áron átmeneti békét szerezni a Portától, és szövetségest kell keresnie. A valóságtól meglehetősen elrugaskodva felveti egy keleti kozák, esetleg perzsa diverzió lehetőségét, később pedig teljesen délibábos módon, de erős kérdőjellel egy Rákóczi vezette tatár, kozák, erdélyi államszövetségről vizionál, amely felszabadíthatná a Magyar Királyságot is. A román vajdaságok szerepét, érdekes módon, egyáltalán nem említi. A legbiztosabb szövetségeseket – mind a császár-

²⁵ A Lipótnak 1658. április 30-án bemutatott javaslathoz képest ez különbség, hiszen ott Kállót javasolja bázisként.

²⁶ Nádasdy Ferenc tétele Szakály Ferenc történész szavaival: „Szó, ami szó: az erdélyi fejedelmek elmondhatták, hogy »jó a török a háznál«, hiszen valóban a potenciális török védelem tette lehetővé, hogy a nagy XVII. századi háborúk idején a megtorlás veszélye nélkül hátba támadhassák a Habsburgokat, s tőlük több vármegyényi területet csatolhassanak a fejedelemséghez.” SZAKÁLY, 1999. 8.

²⁷ PÁLFFY, 2007. 1081–1086.

²⁸ Klaniczay Tibor hasonló gondolatokat fedezett fel Zrínyi Miklósnál. (Erősen kérdéses azonban, hogy a horvát bán megnyilatkozásait megfelelően súlyozta-e.) KLANICZAY, 1964. 361–362.

ral, mind a szultánnal szemben – a német birodalmi rendekben véli felfedezni, és javasolja, hogy Rákóczi kérjen birodalmi fejedelmi státust, sőt, magát Erdélyt is tegye a Német-római Birodalom részévé. Más forrásokból úgy tűnik, hogy ez a szokatlan ötlet több hónapon keresztül foglalkoztatta a magyar rendi ellenzék néhány képviselőjét, azt azonban nem tudjuk, hogy Rákóczinak a választófejedelmekkel folytatott későbbi kommunikációjában mennyire hangsúlyosan jelent meg. Az országbíró szerint a birodalmi rendeken kívül pénzbeli és diplomáciai segítséget adhatnának még Erdélynek a Velencei Köztársaság, a pápa és az olasz fejedelmek.²⁹

Nádasdy rövid távra is igyekezett tanácsokat adni a fejedelemnek. Tudakolja meg a királyi udvarban, hogy mit gondolnak jelen állapotáról és esetleges lemondásáról! Ha támogatják az ötletet, egyértelmű az ellenszenvük.³⁰ Taktikai okokból azt is érdemes megkérdeznie, hogy kit javasolnának helyette bábfejedelemnek. Az országbíró egyébként ezt valóban használható megoldásnak tartaná. Ez a báb – konkrét személyt nem mer ajánlani – talán lecsendesíthetné a törököket, és a jövőben biztosíthatná számára és fia, I. Rákóczi Ferenc számára a trónt. Javaslatát mintegy leképezése a fejedelem Rhédei Ferencsel és később Barcsai Ákossal szembeni viszonyulásának, akiket az a törökös párttal ellentétben pusztán névleges uralkodónak tekintett. A Borosjenőre küldendő német katonasággal kapcsolatban Nádasdy azt tanácsolja, hogy a vár külső palánkjában nyerjenek elhelyezést, ahonnan az erdélyi rendek szembefordulása esetén azonnal át lehetne őket vinni a belső várba. Feltételezi, hogy a király Kassa tájára hamarosan hadat küld, amelynek Rákóczi partiumi seregének segítségével kellene fellépnie a törökök ellen olyan módon, hogy a német parancsnok mellé a fejedelem egy magyar parancsnokot küldene a visszaélések megfékezésére, érdekeinek képviseletére. Talán tanácsosabb, ha Rákóczi nem jelenik meg személyesen a hadban, hanem a háterszág biztosítására Erdélyben marad.

Szeretnénk még a két szöveg kapcsán néhány általános megfigyelést is rögzíteni. Rákóczi következetesen a „haza” kifejezést használja az Erdélyi Fejedelemségre, a Magyar Királyságot másik „hazának” tekintve. Ugyanígy az ország szót is az általa vezetett korlátozott szuverenitású államalakulatra és rendjeire használja és nem az egykor a koronához tartozó területek összességére. Nádasdy felfogásában azonban mintha sértetlenül élne a régi ország-fogalom, az „ország meghasonlván egymás között” – írja a Mohács utáni eseményekről, ami valószínűleg azt is implikálja, hogy elméleti síkon Erdélyt továbbra is a magyar korona tagjának tekinti. Közös elem azonban mindkét államférfi szövegében a „magyar nemzet” kifejezés használata, ami alatt mindketten a királyság és a fejedelemség közös halmazát értik. Azonban az az érzésünk, hogy Rákóczi és legtöbb erdélyi kortársa nemzetfelfogásából hiányzik az államjogi összetevő. (Ez a hiány már a transzszilvanizmus enyhébb, előítéletekkel kevésbé terhelt formája felé mutat.) Továbbá fel kell hív-

²⁹ R. Várkonyi Ágnes vizsgálódásának egyik célja éppen az volt, hogy felmérje a II. Rákóczi György mögött álló nemzetközi támogatást. Úgy gondolja, hogy már ekkor kibontakoztak egy nagy törökellenes összefogás alapvonalai. Az azonban véleményünk szerint mindenképpen vita tárgyát képezheti, hogy ennek megvalósulására 1658-ban mennyi esély nyílt, mint ahogy az is, hogy az európai államok mennyire gondolták komolyan az erdélyi fejedelem megsegítését. R. VÁRKONYI, 1984. 75–76.

³⁰ Nádasdy Mednyánszky Jónás útján már 1658 januárjában ezt a stratégiát javasolta a fejedelemnek. SZILÁGYI, 1874b 466.

nunk a figyelmet a fejedelem és az országbíró egy-egy különösen jó meglátására. II. Rákóczi György a török haditerveket vázolja már márciusban tökéletesen leírta az augusztusi Erdély elleni támadás fő csapásirányait. Igaza lehet tehát egyik jeles hadtörténészünknek, hogy aligha a tervezésen múlt a gyors vereség.³¹ Nádasdy Ferenc pedig azt a felismerést osztja meg a fejedelemmel, amely később Zrínyi Miklós törökökkel szembeni provokatív stratégiáját is ihlette: az oszmánok ellen a Habsburgok nem fognak maguktól háborút indítani, vagy katonai segítségnyújtás miatt háborúba keveredni, ezt egyedül egy, a birodalom elleni nagyszabású török támadás válthatja ki. Az 1671-ben összeesküvés vádjával kivégzett Nádasdy Ferenc már nem érthette meg a jóslat beteljesedését, Kara Musztafa nagyvezír 1683-as hadjáratát és a rákövetkező, az ország keserves felszabadításához vezető ellentámadást.

Rövid elemzésünk végére érve azt sem szabad elfelejtenünk, hogy Nádasdy Ferenc szövege részleteiben valószínűleg nem csak a saját véleményét tükrözi, hanem egy főúri csoportét, és egyszer majd arra a kérdésre is választ kell adnunk, hogy Zrínyi Miklós horvát bán és mások nézetei milyen mértékben befolyásolhatták a javaslatokat megfogalmazó országbíró.

Az Esterházy Pál személyi iratai közt fennmaradt másik forrás talán nem rendelkezik az iméntihez hasonlóan összetett kapcsolatrendszerrel, ám nem kevésbé érdekes. Ez nem más, mint Balogh Máté váradi alkapitány, valamint Rácz János és Stépán Ferenc váradi lovas hadnagyok beszámolója az 1659. október 24-én Várad előterében Csengizáde Ali temesvári beglerbéggel és Bethlen Jánossal folytatott megbeszélésről. A levél formájú beszámolót II. Rákóczi Györgynek küldték el, együtt a váradi káptalanban készített hiteles másolatával, amelyet az ország rendjeinek szántak. A partiumi város lakosai és katonái egy másik másolatot utóbb külön is elküldtek a rendeknek. Az irat tartalma már régóta jól ismert, mert mind a csaknem szemtanú Szalárdi János, mind a leírt események egyik főszereplője, Bethlen János felhasználta azt a maga nagy történeti szintézisének megírásához. Az ezekkel való összevetés a két történetíró forráskezelését is jól jellemzi majd.

A beszámoló azután született, hogy II. Rákóczi György, miután újra bevonult Erdélybe, az 1659. szeptember 24-én megnyílt marosvásárhelyi országgyűlésen 1658 után másodjára is az ország fejedelmévé választatta magát. (A fejlemény nagy meglepetés volt, hiszen a legtöbben a tatár fogságból hazatért Kemény János megválasztására számítottak.) Bár ellenfele, Barcsai Ákos, az 1658. szeptember 14-én, a Borosjenő alatti táborban kinevezett uralkodó, leghűségesebb tanácsuraival Dévára, majd Temesvárra, a beglerbéghöz menekült, Rákóczi mégsem érezhette magát teljesen biztonságban, mert a fejedelemség legnagyobb vára, Várad és vele a Partium egy része még nem hódolt meg neki. A váradi erősséget ekkor Barcsai egyik leghűségesebb és legfontosabb párthíve, Haller Gábor irányította, akit röviddel azelőtt, 1659. június 16-án iktattak be főkapitányi tisztségbe,³² és akinek feltett szándéka volt ura hűségén megőrizni a várat. Rákóczi az augusztusi erdélyi bevonulás folyamán csak semlegességet tudott a helyőrségtől kicsikarni, a város és Bihar vármegye pedig nem képviseltette magát a marosvásárhelyi országgyűlésen.

³¹ B. SZABÓ, 2001. 251–266., és újabban, a tömegpszichológiai szempontokat is bevezetve: B. SZABÓ, 2006.

³² SZALÁRDI, 1980. 485.

A főkapitány osztotta sok kortársa félelmét: attól tartott, hogyha a vár átáll, az ürügyet jelent majd Várad török elfoglalására, a Partium hódoltatására. Haller Gábor valóban mindent megtett ennek elkerülésére, a bihari hajdúságot és a környező vármegyéket is igyekezett arra rábírni, hogy maradjanak meg Barcsai oldalán. (Közben az a hír járta, hogy Köprülü Mehmed pasa nagyvezír Rákóczi visszatérése miatt Erdély ellen készül.) Törekvései azonban nem járhattak sikerrel, mert Rákóczi emberei rendre elfogták mind elküldött, mind beérkező leveleit,³³ és azért sem, mert a váradi katonák között, különösen a lovasság soraiban igen nagy befolyással bírtak a régi-új fejedelem párthívei.³⁴ 1659. október 24-én éppen azért érkezett a temesvári beglerbég serege, és vele Barcsai Ákos képviselőjében Bethlen János kancellár, hogy az egyre inkább fenyegető átállást megelőzze. A „fegyveres követés” céljait kívánta támogatni az az 1978 arany is, amelyet Dobolyi István, Barcsai komornik deákja hozott a helyőrség elmaradt fizetéseinek pótlására.³⁵ Szalárdi szerint az összeget Rákóczi párthívei elsikkasztották, és a pénz felhasználásával elérték, hogy az őrség letegye az új fejedelemre a hűségesküt.³⁶ Mindez valószínűleg az 1659. október 24-ét követő néhány napban zajlott le, mert Rákóczi a vár átállását október 30-án írott levelében már befejezett tényként említette.³⁷ Nem tisztázott, hogy az eseményekben mekkora volt Haller Gábor felelőssége. Erős fenntartásai adhatnak magyarázatot arra, hogy a fejedelem nem tartotta meg főkapitányi tisztében, hanem helyére kinevezte hűséges hívét, Gyulai Ferencet.³⁸ A történet epilógusaként meg kell említenünk, hogy a vár átállása később tényleg hozzájárult a Partium elvesztéséhez: 1660. augusztus 27-én, mintegy negyvennapos véres ostrom után a Balogh Máté vezette váradi őrség feladta a várat Csengizáde Ali temesvári pasa, főszerdár ostromló seregeinek.

A beszámolóban rögzített történet alapvonalai a következők. A beglerbég viszonylag kis serege október 24-én ért Várad alá, és tárgyalásokat kezdeményezett a vár főkapitányával. Az erősségbe zálogul megérkezett huszadmagával a gyulai alajbég. Haller Gábor a tisztekkel való tanácskozás után úgy döntött, hogy maga helyett az alkapitányt és a két hadnagyot küldi ki. A találkozóra a vártól délkeletre, a Száka és Nagyürögd közötti mezőn került sor. A tárgyalás elején Bethlen János felvázolta a küldötteknek a vár és az ország elleni török fenyegetést. Ha átállnak Rákóczi oldalára, azzal nemcsak Váradot veszítik el, de azt is elérik, hogy a török

³³ A levelek elfogását a fejedelem néhány levele is említi, de még ennél is sokatmondóbb az, hogy Haller Gábor 1658 augusztusában és őszén kelt kimenő levelezését ma a Rákóczi család levéltárában (MOL E 190) találjuk meg.

³⁴ SZALÁRDI, 1980. 485–504., illetve II. Rákóczi György levelezése váradi híveivel: KONCZ, 1894. 42–51.

³⁵ Mind Szalárdinál, mind Bethlen Jánosnál kerekített összegű, 2000 aranyforintnyi zsold szerepel. BETHLEN, 1993. 51. és SZALÁRDI, 1980. 507. A pontos összeget Haller Gábor egyik II. Rákóczi Györgynek írott leveléből ismerjük, amely a váradi káptalan másolatában maradt fenn, sajnos töredékesen. Innen tudjuk, hogy Ali valóban felajánlotta az élelmezést, és mintegy 2000 (pontosan 1978) arany zsold érkezett. Barcsai megbízottja és társai a zsold összegét a törökök előtt 9000 tallérnak mondták, hogy megtévezzék őket a várban lévő őrség számát illetően. A Haller család levéltára az Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltárának a Kolozsvári Állami Levéltárban őrzött anyagában – Arhivele Nationale Direcția Județeană Cluj, fond familial Haller (fond nr. 353) 14. cs. f. 3.

³⁶ SZALÁRDI, 1980. 509–510.

³⁷ II. Rákóczi György Teleki Mihálynak. Radnót, 1659. október 30. KONCZ, 1894. 50.

³⁸ II. Rákóczi György Rácz Jánosnak és Teleki Mihálynak. Radnót, 1659. november 5. KONCZ, 1894. 50–51.

bekebelezze és közvetlen irányítása alá vonja egész Erdélyt. Barcsai elűzése miatt máris had készül a fejedelemségbe. Szejdi Ahmed budai pasa beavatkozása küszöbön áll, vele együtt fog visszatérni Barcsai Ákos is. A janicsárága hamarosan támadást indít Rákóczi szövetségese, Radu Mihnea havasalföldi vajda ellen, és a következő évben pedig valószínűleg a Drinápolyban telelő nagyvezír is megérkezik. Csengizáde Ali tolmács útján megkérdezte, hogy tettek-e hűségesküt Rákóczinak. A nemleges felelet után kifejtette, hogy Rákóczi hiába bízik a német segítségében, mert nem fog támogatást kapni. A váradi küldöttek kérésére megesküdt arra, hogy ha megmaradnak Barcsai hűségén, a szultán nem fogja a vár átadását követelni. A találkozó végén Bethlen Jánostól is bizalmas ígéretet kaptak: ha bármilyen Várad vagy más végvár elleni szándékról értesül, otthagyja a fejedelmet, és személyesen közli a veszélyt. Ha ezt nem tehetné meg, levélben megírja a készülő fenyegetést, végső esetben pedig jelet ad.

Ali pasa látogatását egyébként egy másik forrásból is ismerjük: Gyulai Ferenc 1659. október 28-án, Ecsedről értesítette Lorántffy Zsuzsannát a váradi történekekről: „ma negyednapja, hogy nagyságodnak igen sietséggel kellett vala írnom, hogy Váradhoz jött vala az török, de míg derekason az hajdúk is, és én is odaérkeztem volna, addég onnét Várad alól minden kártétel nélkül elmentenek, én is ahhoz képest Székelyhídról megtértem. Az töröknek oda való menetelinek ez volt oka, elsőben meg akarták tudni, hogy ki számára tartják az várat, és az vármegye is kihez hallgasson, az mint veszem eszemben, és eddég az mint végére mehettem, majd mintegy neutralitást mutattak, sőt az mely pénzt Barcsai uram küldött az praesidiumnak, azt is kézhez vették az várbán. Noha az Úristen úgy adta volt, hogy azelőtt egy avagy másfél nappal mind Haller uram és mind az vicekapitány, és az várbeli praesidium megesküdtének az urunk hűségére, de csak két nappal érkeztenek volna is az törökök az pénzzel, nem hiszem hogy Haller uram megesküdt volna az urunk hűségére, az pénzt is úgy hallom, hogy tanácsból vették el, jobb is volt elvenni, mintsem az töröknek vele töltözni. Úgy mondják, hogy ezerkilencszáz arany lőtt volna, mind ezekről bővebben várok Váradról és nagyságodat is az szerint tudósítani fogom, mert én csak eddég hallottam még az dolgot ...”³⁹ A váradi kapitány, Haller Gábor utóda tehát úgy tudta, hogy a főtisztek és a katonaság már Csengizáde Ali érkezése előtt másfél nappal letették a hűségesküt Rákóczinak, és a pasát egyszerűen félrevezették. Gyulai azonban – Szalárdi Jánossal ellentétben – csak hallomásból értesült a fordulatról, ráadásul a váradi történetíró verziója sokkal logikusabbnak tűnik. Rákóczi említett október 30-i levelében is friss hírként szerepel az átállás. Miért kellett volna a három váradi tisztnek október 24-én ilyen értelmű, gyakorlatilag a lemondását kérő beszámolót írnia, ha a vár már Rákóczit támogatta? Elképzelhető, hogy a tisztek egy része titokban már letette a találkozó előtt az esküt, ez azonban Haller Gáborról nehezen hihető. A kutatás jelenlegi állása szerint Gyulai Ferenc információit legalábbis pontatlannak kell minősítenünk.

Térjünk azonban vissza beszámolónkhoz. Hogyan használta a forrást a két történetíró? A jelentést Szalárdi János mint a váradi káptalan egykori levélkeresője, nem egyszerűen említi, de minden formai elemét pontosan leírja. A „Siralmas krónikában” a szöveget csak tömöríti, ám minden lényeges elemét megőrzi, maximálisan betartva azt az ígéretét, hogy az irat tartalmát csak „veleje szerint, de igen valóságosan” fogja

³⁹ MOL E 190. (MKA Archivum Familiae Rákóczi) 31. doboz, No. 7653.

visszaadni.⁴⁰ Alig néhány részlet marad ki: Ali pasának a Bethlen János állításait megerősítő szavait kihagyja, a kancellárral megbeszélte a jeladást pedig nem részletezi, de egyébként még a hangulatfestő szavakat is megőrzi. Az egyetlen furcsaság az, hogy Bethlen Jánost nem nevesíti, hanem egyszerűen „az erdélyi úr”-ként emlegeti.

A szemtanú Bethlen János nem csak a beszámolóra támaszkodhatott, így érthető, hogy néhány olyan elem is szerepel nála, amely a jelentésben nem, például a hozott pénz felhasználására vonatkozó saját szavai. Mégis egyértelműen az a benyomásunk, hogy alapvetően ő is erre a beszámolóra épít, amelynek szövegét erősen megnyesi, stilizálja és a humanista történetírás ízlésének megfelelően dramatizálja.⁴¹ (Például Ali Bethlennél a későbbi eseményeket mintegy megjósolva már ekkor gyanúsra találja a vár átjátszásában részes Balogh Mátét.) A modern értelemben vett hitelesség próbáját tehát inkább Szalárdi János műve állja ki. Bethlen azonban kárpótol minket egy érdekes információval: állítólag a váradi vár tárgyalói egy titkos levéllel rá akarták bírni a hajdúkat a Temesvárról érkezett küldöttség megtámadására. A kancellár talán a városiak október 24-e előtt elküldött levelét értelmezte így, a tényeket rugalmasan kezelve, ahhoz azonban nem fér kétség, hogy a jelentés három aláírója közül kettő: a két lovashadnagy, ironikus módon Rákóczi legnagyobb váradi támogatói közé tartozott. El kell ismernünk, hogy szép és meggyőző beszámolóval állítottak emléket saját árulásuknak.

Források

1.

II. Rákóczi György⁴² válasza [Nádasdy Ferenc országbíró]⁴³ javaslatára, és a címzett erre adott felelete

1658. március 27.

(MOL P 125, 22. d. No. 9552. p. 1–12.)¹

Replica ad puncta illustrissimi domini comitis etc. per Gabrielem Keőuer exhibita⁴⁴

Mivel csak ezekből is kiváltképpen való szeretit tapasztaljuk őkegyelmének, azért is, de leginkább nagyobbára hazájához, nemzetéhez valót hogy látjuk, mert az mi

⁴⁰ SZALÁRDI, 1980. 504–508.

⁴¹ BETHLEN, 1993. 51–52.

⁴² II. Rákóczi György (1621–1660) I. Rákóczi György erdélyi fejedelem fia és utódja. Erdélyi fejedelem 1648-tól 1657-ig, majd megszakításokkal 1660-ig.

⁴³ Nádasdy Ferenc (1625–1671) dunántúli nagybirtokos, Nádasdy Pál dunántúli főkapitány és vasi főispán fia. 1643-ban katolizál, 1645-től királyi tanácsos, 1651-től Alsó-Lendva és Nempti kapitánya. 1655-ben a pozsonyi országgyűlésen országbíróvá választják. Kezdetől kitűnő kapcsolatot ápol II. Rákóczi Györggyel. 1671-ben az ún. Wesselényi-féle összeesküvésben való részvétele miatt kivégzik. Személyiségéhez: PAULER, 1876. 29–34.

¹ Másolat a XVII. század második feléből. Mindkét alább közölt irat csak mikrofilmen kutatható. (Film-tár: X 89. – 4735. doboz) Itt szeretném megköszönni Nyulásziné Straub Évának, hogy a kiadásra tekintettel engedélyezte az eredeti iratok megtekintését. A forrásokat modern központozással és modern írással, de a jellegzetes hangzókat és szóalakokat megőrizve írtam át. A hely- és személynevek minden esetben eredeti formájukban szerepelnek.

⁴⁴ Replica ad puncta illustrissimi domini comitis etc. per Gabrielem Keőuer exhibita = Az igen kiváló gróf úr pontjaira adott, Kövér Gábor által kézbesített válasz. – Kövér Gábor (mh. 1682. febr. 11.) egyelőre

életünk hamar elmúló, nem is magunknak, Istennek, hazánknak születettünk, kívánunk is annak több jót, mintsem magunknak. Azért bizony vérünkkel is ökegyelmének szolgálni kívánunk, és ím szívünket megnyitjuk.

Elejtitől fogva ez hazának lakosi, mitől fogva pogány alá vetette Isten ez hazát, az Portától való függésben, annak árnyékában helyhezítették megmaradásokat és kívánnák követni.

Példák vannak, az idegen segítség mit használt ez hazának, annak jelei még most is fent vannak, az pogány, kit az keresztyén cselekedett, nem mívelt, megmaradásokat is elei pogány közt, nem egyebütt találták, sőt annak költségével tisztíthatták ki abból ez hazát, nem csak ezt, de Magyar országot is, mint Boczkai idejében.⁴⁵

Jelenvaló példa Lengyel ország, ott is az idegen segítség mit mívelt.⁴⁶

Tudnivaló dolog, addig böcsültetik az magyar, tartatik annak szabadsága, míg Erdély épen, és benne virtuosus fejedelem uralkodik.⁴⁷

Mert ha ez romol, vagy idegen nemzet üli meg, téteti az magyar világ Morvára, Slesiára.⁴⁸

Gyanús is (ha nálunk nem is) az német segítség ez hazának, fél annak oppressiójától, sapienti sat.⁴⁹

pontosabban nem azonosítható magyarországi eredetű családból származott. 1644-ben tűnik fel I. Rákóczi György erdélyi fejedelem familiárisi körében. 1648 és 1658 között a központi kincstári igazgatásban tevékenykedett mint komornyik deák, illetve komornyik (cubicularius). Az 1657 utáni erdélyi belharcban a Rákócziak hűséges híve. 1658-ban kétszer is követségben jár I. Lipótnál. Valószínűleg II. Rákóczi György halála (1660. jún. 7., a szászfenesi csata) után távozik a Dunántúlra, ahol a diplomáciai működése alatt megismert Nádasdy Ferenc familiájába kerül, 1662-ben az országbíró birtokainak vezető gazdasági tisztviselője, prefektusa lesz. Nádasdy 1671-es bukása nem sodorja magával, és meg tudja őrizni az országbírótól zálogba kapott széplaki uradalmát is. A tekintélyes középbirtok az utód nélkül elhunyt Kövér Gábor halála után – némi áttétellel – Esterházy Pál, majd Széchényi György kezére kerül. DOMINKOVITS, 2002. – Figyelembe véve azt, hogy a forrás éppen a nádor iratai között maradt fenn, nem lehetetlen, hogy Kövér Gábor révén jutott hozzá a bizalmas üzenetváltáshoz.

⁴⁵ Bocskai István (1557–1606) Báthory Zsigmond erdélyi fejedelem nagybátyja, sokáig a Habsburg-orientációt támogató erdélyi katonapárt vezetője, partiumi nagybirtokos. 1604-ben a Habsburg-ház elleni magyarországi rendi felkelés sikeres vezére lesz. 1605-től haláláig erdélyi fejedelem. – Rákóczi itt a német zsoldos hadak tizenöt éves háború (1593–1606) alatti közmondásos pusztításaira utal.

⁴⁶ Nem egészen világos, hogy a fejedelem mire gondol. Talán egy évvel azelőtti szövetségeseinek, a svédeknek lengyelországi tevékenységére, pusztítására. Ez – legalábbis a retorika szintjén – saját beavatkozásának részleges kritikáját is jelentené.

⁴⁷ Rákóczi itt Bocskai István végrendeletének nyomdokán halad. Ahogy azt a fejedelem egykor megfogalmazta: „Valameddig pedig a magyar korona ott fenn, nálunknál erősebb nemzetségnél, a németnél léssen, és a magyar királyság is a németeken forog, mindenkor szükséges és hasznos egy magyar fejedelmet Erdélyben fenntartani, mert nekik javokra, oltalmokra léssen.” BOCSKAI I. 15. – virtuosus = rátermett, jó képességű. A virtuosus a kor politikai nyelvén a katonai és politikai téren jó teljesítményt nyújtó személyek állandó jelzője. A Cicero nyomán kibontakozó virtus-fogalomról Zrínyi Miklós művei kapcsán: BITSKEY, 2006. 215–218.

⁴⁸ Morva = Morvaország, a cseh korona egyik tartománya (Moravia/Mähren, CZ), Slesia = Szilézia, a korszakban a cseh korona egyik tartománya (Silesia/Schlesien, PL). A fejedelem arra a nagymérvű jogfosztásra utal, amely az 1620-as fehérhegyi vereség után a morvaországi és sziléziai rendeket sújtotta, és amely folyamatosan fenyegető példaként lebegett a jóval önállóbb magyar rendek előtt.

⁴⁹ oppressio = elnyomás, sapienti sat = a bölcsnek ennyi elég (kb. az okos kevés szóból is ért)

Félthetjük mi pedig az magyar nemzetet is, annak szabadságát. Nem magunk privatumát, hanem az publicumot nézvé,⁵⁰ az szegény magyar nemzetet, annak szabadságát, szívvel-lélekkel azon volnánk, és minden értékünkkel az Portát magunkévá tehetnők, és annak mivel tartozunk, megadván, ez hazát békességben tartanók, az keresztyén királynak⁵¹ nem vétvé, jó szomszédságot tartanánk őfelségével.

Megvalljuk, mint igaz magyar, az pogánt nem szeretjük, az magyar nemzetnek ő lévén rontója, születésivel is hozza az igaz magyar vér annak gyűlölségét, kívánók romlását, ha valaki, mi sóhajtvá várnók, lenne az idő mi éltünkben, de ha az Isten alá vetett, csak tartana szabadságunkban, fegyvere élit ne köszörölné ellenünk, jobb időktől várnánk.

Akarnánk ugyan azt, híre az király jóakarátjának kimenvén, oszlatnék el ellenünk gyűlt, gyülekező sűrű fölhő.

Noha securitást⁵² mint ígérhessünk, megpróbálván az pogánnak hitit, és hogy csak alkalmatosságtól függő, nem tudjuk, ki előtt se hitelünk se tekintetünk nem lehet, hanem ha megéhezett, torkát Jenővel⁵³ tölténők, de mivel feneketlen pokol, azzal sem elégednők, nemsokára más végházit kívánhatja, ha nem adnának, azon veszélben foroghatnának, és végtire Erdély nem fejedelemség, bíróság vagy rabi állapotban helyeztetnék.

Azért ha le^{II} nem csendesíttethetik, fegyverrel indul ellenünk, nincs mit tennünk, hanem oltalmazzuk magunkat, magunkon erőtlene vagyunk oly hatalmaság ellen, nem resistálhatunk,⁵⁴ ki segíthet? Nem egyéb, hanem az király őfelsége segítse pedig mind keresztyénségre nézve, mind pedig azért, ha Erdély vész, őfelsége birodalmi vesznek, incumbál⁵⁵ segítsen. In isto casu⁵⁶ ha segít, az török ellenünk fegyvert fog, valamit mi cselekedhetünk, cselekeszünk, mi is őfelségét segítjük és sincere⁵⁷ cselekeszünk őfelségével.

Jenőt hogysé pogánnak adjuk, inkább őfelsége keziben adjuk, ha az ország oltalmazni nem akarná. Ezt szóval declarálhatja.⁵⁸

Noha Jenő őfelsége keziben akad, az török ebek nagyobb dühödtséggel lesznek ellenünk, és most is azt mondják, bika szarvában bűnánk is, kikeresnek, de úgy ha lehetne, az égből is levonnának. Történhetnék az is, az országtól kézben kívánhatnának, vagy hogy fejedelemségből kitudassunk.

⁵⁰ publicum (bonum) = közjó, privatum = önérték. A kor politikai szövegeiben, így az erdélyi vitákban is állandóan használt ellentétpár. A jó uralkodó a közjót tekinti és nem saját hasznára törekszik. Barcsai és Rákóczi egymással vívott későbbi vitájukban folyamatosan a „privatum” keresésével vádolták meg ellenfelüket.

⁵¹ I. Lipót (1640–1705) magyar és cseh király (1657–1705), német-római császár (1658–1705). Magyar királlyá választva apjának, III. Ferdinándnak életében az 1655-ös pozsonyi országgyűlésen, magyar királlyá koronázva 1657-ben. 1656-ban – szintén apja uralkodása alatt – választották cseh királlyá.

⁵² securitas = bizonyosság, biztos dolog

⁵³ Jenő/Borosjenő (ma: Ineu, RO) az egykori Zaránd vármegye központja. 1595-ben került a törököktől az Erdélyi Fejedelemséghez, és a Porta kezdettől vissza akarta szerezni, csakúgy, mint Lippát. Borosjenő 1658-ban Erdély második legerősebb végvára, a délkeleti határvédelmi rendszer kulcsa.

^{II} A szó utólag beszűrve.

⁵⁴ resistál = ellenáll

⁵⁵ valakire incumbál = ránehezedik a (felelősség, hogy), kötelessége, (hogy)

⁵⁶ in isto casu = abban az esetben

⁵⁷ sincere/sincere = őszintén. A simulatio és dissimulatio eszközeit nem alkalmazva.

⁵⁸ declarál = kinyilvánít, előad

„Tela praevia minus feriunt” szokták mondani.⁵⁹ Mint igaz atyánkfíától kívánunk tanácsot, mit kellene cselekednünk, ha oly dolog történnék.

Kézben hogy adnának, keresztyénségekkel ellenkező dolog lenne, nem is vélhetnők. Letennünk az fejedelemséget keresztyénségből, szeretetből, ez hazáért mit cselekedtünk?⁶⁰ Az az keresztyénség méreggel mint akar vala reánk fordulni, példa előttünk, megpróbáltuk. Az fejedelemséget fegyverrel oltalmaznunk hatalom ellen nem erőnkhez való. Ha segítségével németnek élünk, az mit mi, őkegyelmének igaz magyarok kerülnénk, abban és veszedelmesben eshetünk.

Az török minket el nem hágy, ha indul, mert nagyobb előttök hírünk valóságunknál, hátul mint ellenséget – kinek tart – nem hágy, előbb rajtunk esik által, kinek ím előjáró jelei megvannak. Mert ím az havasali vajda helyében mást tettek. Ha módját ejtheti, az moldovaival is azon műveli.⁶¹ Tanácsa az vén eb vezérnek⁶² ez: tatár az oláhokkal Erdélyre nyisson utat, az ezt rontsa, másfelől Jenőt egy rész had szállja, tatár magyar országra menjen, másfelől derekas török erő magyar király birodalmi által, egy alkalmatossággal azt, mit rígen kívánt, effectuálja.⁶³ Ha Jenő succedál,⁶⁴ Varadot is assequálni igyekezi, Kassát is emlegeti, pasasággá kezdi Erdelyt tenni, se az magyar nemzetnek, se szabadságinak nem consulálhatunk, elveszünk.⁶⁵

Itt kérhetnék, mit köllene cselekednünk? Nagyobb, tanultabb, expertusabb⁶⁶ elméket, személyeket is ez megizzaszthatna. Nagyobbaknak mondhatjuk az dolgokat, mintsem azokat mérsékelhetné az mi elménk. Várnánk őkegyelme tanácsától, mi addig így igyekezzük az dolgokat folytatni. Tatárnak distractiót kozák,

⁵⁹ tela praevia minus feriunt (helyesen: tela praevisa minus feriunt – talán szövegromlás) = Az előre láttott fegyverek/dárdák kevésbé találhatnak célba. (Átvitt értelemben: azok a csapások, amelyekre felkészültünk, kevésbé ártanak.)

⁶⁰ Valóban erősen jelen volt az a vélemény, hogy II. Rákóczi György lemondása önmagában is lecsendesíthetné a törököt. A bécsi udvar is így értesült a portai rezidens március 7-én és 19-én kelt leveléből. A Titkos Tanács Wesselényi Ferenc nádornak. Bécs, 1658. április 13. „Unde cum inter caetera nobis non obscure colligere liceat, quod certa fere spes sit, ubi dictus Ragocius a principatu plane abstinuerit et recesserit, eidemque provincia deinceps non adhaeserit, verum noviter electum principem Redeŷy manutenuerit, Turcam procul dubio ab hostili sua intentione destitutum, et Transylvaniam posthac minime infestaturum, eoque minus periculi inclytum regnum Hungariae mansurum.” MÖL E 199. (MKA Archivum Familiae Wesselényi) 3. cs. I/12. f. 54–55.

⁶¹ II. Rákóczi György szövetségesét, Constantin Șerban havasalföldi vajdát (1654–1658) 1658. január 26-án üzte el a török, helyére (III.) Radu Mihneát ültették. A levél írásának időpontjában valójában már Gheorghe Ștefan moldvai vajda (1653–1658) trónfosztása is befejezett tény volt, ezt Rákóczinak is tudnia kellett, hiszen a vajda március 13-án Șerbanhoz hasonlóan Erdélybe menekült. Moldvában 1658 márciusában az oszmán hatalom kegyéből Gheorghe Ghica nyerte el a trónt. KRAUS, 2007. 378., illetve Vogel Sándor alapos jegyzetei a 870. oldalon.

⁶² Köprülü Mehmed pasa, albán származású nagyvezír 1656–1661. Valóban idős korában került a tisztségre, az ő nevéhez fűződik az Oszmán Birodalom XVII. század közepi katonai reformja és átmeneti megerősödése. 1661-ben bekövetkezett halála után fia, Köprülüzáde Fazıl Ahmed pasa követte a nagyvezíri székben.

⁶³ effectuál = elér (cél)

⁶⁴ succedál = sikerül

⁶⁵ assequál = elnyer, pasaság = vilájet, consulál = gondoskodik valamiről, törődik valamivel. Várad/Nagyvárad (ma: Oradea, RO) 1658-ban a fejedelemség első számú végvára. Kassa/Kaschau (ma: Košice, SK) a korban szabad királyi város, a Felső-magyarországi Főkapitányság központja.

⁶⁶ expertus = tapasztalt

muszka⁶⁷ által csinálhatunk, és hogy újabb ligát csinált kozák muszkával bizonyos, sőt az rebelliseket⁶⁸ muszka hetmany kezébe adta, kell föltett célokna lenni.⁶⁹

Mondhatná, tatár kozákkal megbékélt. Úgy van, de inserálva volt az békeségben nekünk, az két vajdáknak bántódásunk [!] ne legyen, az Havasali azután bolygattatott, hihető ha mi szándékok, ez alkalmatossággal absolválják magokat.⁷⁰ Az kozákokat, muszkát, ha az királynak mire szándékja, animálni⁷¹ köllene, kihez ha követ menne, utat országunkon bátorságost adnak.

Mi penig Costadin vajdával⁷² kozák hetmánhoz elküldtünk, vi pactorum⁷³ segítséget kérünk, és hogy pénzért is hadat fogadni engedjen. Erre öt hét alatt válasz jó, ha ád, salva res, nyilvánvaló dolog, törökkel akarnak feltenni, és így involváljuk törökkel, tatárral való hadakozásban őket,⁷⁴ Costadin vajdát székibe beküldjük. Hogy segítse, reménységünk ez, mert az moldovai vajdának tízezer embert adtak, ki az Neszter⁷⁵ mellett, azért is elküldött a vajda, engedje számára, ő is segítse, és ha az tatárral való békeség fölbomol, ebben az Havasali állapotban involválhatjuk az kozákokat, hisszük Istent, ez hazának, keresztyénségnek segíthetnek.

Az havasali állapot mint volt, szóval referálja.⁷⁶

⁶⁷ distractio = „elvonás”. A háborúban az ellenfél erejének lekötése egy másik ellenség támasztásával. A muszka kifejezéssel a korabeli magyar nyelv az oroszokat illette, akiknek uralkodója ekkor Alekszej Mihajlovics Romanov cár (1645–1676) volt.

⁶⁸ rebellis = lázadó

⁶⁹ A fejedelem tévesen ítélte meg a Bogdan Hmelnyickij (Bohdan Chmielnicki) kozák hetman (1648–1657) halála után kialakult ukrainai helyzetet. Igaz, más sem látta tisztábban a jövőt, mint a Göcs Pál néhány követjelentése, és az új hetman néhány levele alapján tájékozódó fejedelem. A zűrzavar kiindulópontja Hmelnyickij halála volt, a Dnyeperen túl élő szabad kozákság és néhány ezeres nem nézte jó szemmel a volt kancellár, Ivan Vigovszkij (Iwan Wyhowski) hetmanná választását, inkább Hmelnyickij fiát, Jurijt szerették volna vezetőjüknek. (Vigovszkij végül 1659-ig maradt hatalmon.) Bár a cári kormányzat valóban sereget küldött Ukrajnába 1657 szeptemberében Grigorij Romodanovszkij tábornok vezetésével, ennek feladata nem a lázadók leverése, hanem a helyzet ellenőrzése volt. Vigovszkij közben egyre inkább eltávolodott Oroszországtól, 1658 elején megegyezést kötött a lengyelek szövetségeseivel (a cár ellenségeivel), a krími tatárokkal, amelybe forrásunk állításainak megfelelően Erdélyt és a vajdaságokat is belefoglalták. Maga az egyezmény azonban inkább érdekeik sérelméhez vezetett és Rákóczi várakozásaira rácsfolva tartósan bizonyult. A hetman nem keresett érveket hatálytalannak nyilvánításához, sőt: 1658. szeptember 16-án Gadjacsbán (Hadziacz) szerződést kötött Lengyelországgal. Ezzel a Zaporozsjei Had kettészakadt, a Vigovszkij vezette kozák ezredek Lengyelországhoz csatlakoztak, míg a hetman ellen lázadók a cár fennhatósága alatt maradtak. GEBEI, 2004. 181–190. MHHD XXIII. 588–599., 604–606. – A kozák „rebellióról” szóló hírt II. Rákóczi György 1658. március 29-én írott levelében is megtaláljuk, amelyben anyját értesíti Göcs Pál hazaérkezéről és Kövér Gábor újabb indulásáról. A következőket írja: „Puskarenko nevű vén pokoinik támadott fel ellene, van 15 ezer ember vele; ha lecsendesítheti, reá ment, jól lesz dolga, hol nem félő változtatásátul. [...] Az muszkákkal újobban egybe esküdtek. Az tatárral való békeségben mi, az két vajdák, be voltunk foglalva.” MHHD XXIV. 536.

⁷⁰ inserál = belefoglal, absolvál = felment (magát absolválja = érvénytelennek nyilvánítja kötelezettségeit)

⁷¹ animo = bátorít, biztat

⁷² Constantin Șerban (mh. 1668) havasalföldi vajda (1654–1658), II. Rákóczi György támogatásával került hatalomra. 1659-ben rövid ideig moldvai, majd 1660-ban hasonlóan rövid időre újra havasalföldi vajda. Mindkét alkalommal Gheorghe Ghica átmeneti legyőzésével.

⁷³ vi pactorum = szerződésük erejére hivatkozva, szerződésük értelmében

⁷⁴ salva res = „megmentve a dolog” (kb: rendben van), involvál = belevesz, belefoglal

⁷⁵ Dnyeszter folyó, a Fekete-tengerbe ömlik. A szóban forgó szakasza ma a Moldovai Köztársaság területén található.

⁷⁶ referál = jelent

Az mi az követ fölmenetelinek módját illeti, plenipotentiával küldjük, mint őkegyelmének is tetszik, de oly abszolútával, hogy nálunk nélkül concludálhasson, nem értvén, mik az kívánságok, nem cselekedhetjük, azonkívül is olyak lehetnek azok, nemcsak az hazát, de az magyar nemzetet is tacite illetné, közlenünk kellené őkegyelmével.⁷⁷

Cancellarius uramat,⁷⁸ mi írtuk volt, fölküldjük, nem is kételkedünk benne, bízvást fölküldhetjük, nyugodjék őkegyelme meg benne, hű ember.⁷⁹

Az velencésekkel, többekkel való tractát bízunk őkegyelme atyafiúi szeretetire és jó tetszésére.⁸⁰

Élés Erdelyben, oda ki is elég van.

Mint levelükben is írtuk, csak az confidentia kelletik, mi magunk részéről őfelségét assecurálni készek vagyunk, őfelsége részéről is assecuráltassunk,⁸¹ nem volt tökéletlen nevünk, életünk estvéje felé azt viselni nem akarunk. „Quod tibi non vis fieri, alteri ne feceris”⁸² – megtanulhattuk.

Török barátunk⁸³ adja titkon értésünkre, ellenünk hirdetik az kízületet, de másfelé, Velencesre mennek, mindazáltal készen legyünk. „Ut ut sit,”⁸⁴ de ha most elhagyna is minket, kit nem hiszünk, de ha succedál⁸⁵ neki az dolog, rajtunk lesz az veszedelem. Ha az vezér, császár maga ki nem jó, csak az végbeli had ellenünk meg nem indul tatár nélkül, az tatár pedig előbb, ha akadály a nem lészen is, júni-usnál ki nem indulhat.

Kívátnánk az, lenne Zendrőben német had oly tanulsággal, ha írnánk, jöhetne, és hogy hihetnék el az emberek, nem frustráltatunk az segítségben,⁸⁶ hogy az már fizetésünkre, ha több nem is, bár csak ezer muskatéros hová hamar eljőne, ha Jenőt az ország nem akarná oltalmazni, szállíthatnánk belé.

Kérdhetnék: Ha az ország Jenőt nem oltalmazza, őfelsége kezéhez veszi, mit lesz az fejedelem cselekedendő?

Ha az ország Jenőt, honnét látja kárát következni, nem oltalmazza, magunkat hogy kezdené oltalmazni török ellen? Hogy pedig az egész ország ezen megegyezzen, ne segítse, lehetetlen, mert Partium⁸⁷ oltalmazza, bőriben jár, több része is, és

⁷⁷ plenipotentia = teljes körű felhatalmazás, absoluta = teljes, concludál = megállapodik, tacite = hallgatólagosan – A teljes felhatalmazással bíró követ küldését kíváncsian a királyságbeli oldalról már 1658 januárjában megfogalmazták. SZILÁGYI, 1874b 466.

⁷⁸ cancellarius = kancellár. Zabolai Mikes Mihály (mh. 1662) erdélyi arisztokrata. 1656-tól II. Rákóczi György tanácsura és kancellárja. Már 1650-től a fejedelemség lengyelországi diplomáciájának kulcsembere. Pályájához: HORN, 1993. 265–266.

⁷⁹ Nádasdy Ferenc külön kérte a fejedelemtől Mikes Mihály kiküldését. SZILÁGYI, 1874b 548–549.

⁸⁰ velencés = velencei, tracta = tárgyalás – Nádasdy Ferenc Rákóczi képviselőjében már március elején tárgyalta a velenceiekkel egy lehetséges „ligáról”, TT 1880. 232. 1658 augusztusában is Nádasdy Ferenc közvetítette a fejedelem szövetségi ajánlatát Gian Battista Naninak, a Signoria bécsi követének. B. SZABÓ, 2001. 247.

⁸¹ confidentia = bizalom, bizalmas viszony, assecurál = biztosít valakit

⁸² quod tibi non vis fieri, alteri ne feceris = amit magadnak nem kívánsz, ne cselekedd azt mással

⁸³ Nem tudjuk pontosan, ki ez a „török barát”, valószínűleg egy határvidéki török tisztségviselő.

⁸⁴ ut ut sit = bárhogy legyen is

⁸⁵ succedál = sikerül

⁸⁶ Szendrő (H), frustráltatik = megcsalatozik

⁸⁷ Partium (regni Hungariae Transilvaniae annexarum) – Birtokos esetből magyar főnévvé vált földrajzi név. Az Erdélyhez csatolt magyarországi részek: Máramaros, Közép-Szolnok, Kraszna, Bihar, Zaránd vármegyék, Kővár vidéke, illetve a Lugosi és Karánsebesi bánság (Szörény vármegye)

ámbár Erdely török szeme előtt, hogy hálót vonjon az ebnek, ne oltalmazná is, de ha mi oltalmazzuk, az ki mire való ember lesz, és magyar vér benne, egyetért velünk, mi pedig in isto casu, mit javall, cselekedjünk őkegyelme?

Mert hogy ha őfelsége kezéhez veszi, az török megszállja, az Partium nolle-volle⁸⁸ segíti, nekünk pedig hivalkodva néznünk, keresztyénségünk, magyarságunk ellen való dolog volna, és hitünk, mert hitöt mondottunk, Jenőért mezejének egyik bokrárt vérünkkel megfestjük.⁸⁹

Obiciálhatnak: Ha magunk személyiben ott leszünk, az ország jelen nem leszen is, annyinak tartathatik, mintha egész ország volna, mert országot repraesentálunk.⁹⁰ Avagy ha az ország értésére adná, nem akaratjokból cselekedszük, ők fegyvert császár ellen nem fognak, vesztég ülnek, következhetnek, az török azt kívánná, menjenek melléje, kit ha cselekednének, hitelt szerzenének magoknak, hanem rajtok lehetne az fegyver, ebben involváltatniok kellene törökkel való dologban. Az első casusban mi fejedelemségünk periclitálna személyünkre nézve, „melius est centies – ha lehetne – mori, quam fidem non servare.”⁹¹

Pénzzel, ország jóvedelmit nem vévén, sokára az hadakozást nem continuálhatnak,⁹² az jószág jóvedelme is ily állapotban nem lehetne, pénzzel ki és mi mód-dal segítené?

Ennek módját, ezekben tanácsát kívánjuk őkegyelmitől, öcsénktől, mi szívünket nyitjuk.

Meg is köll mondani, koldulásra menni készebbek vagyunk, mintsem mi Jenőt, vagy csak egy talpalatnyi hódolatlan földét is Erdelinek fejedelemségünk stabilitásáért adjuk, ha segítettünk őfelségétől.⁹³

Ha Tractára fölküldjük cancellarius uramat, azt kezdenék kívánni, mi mint rígenten volt, úgy dependeáljunk az coronától, arra csak megmondja, soha mi nem megyünk, őfelségével jó correspondentiát tartani készek vagyunk. Datum in civitate nostra Alba Julia, die vigesima septima martii Anno MDCLVIII⁹⁴ (1658. 03. 27.)

⁸⁸ nolle-volle = akarva, nem akarva

⁸⁹ II. Rákóczi Györgynek ezt a közismert kijelentését mind Bethlen Jánosnál, mind pedig Petrichevich Horváth Kozma naplójában megtaláljuk. BETHLEN, 1993. 37. Borosjenő ügyében a fejedelem minden adandó alkalommal elmondta, hogy kész életét is adni a vár megtartásáért. pl. 1658. április 8. Lóna. II. Rákóczi György Wesselényi Ferenc nádornak. „...mert ha önlábon kezd járni a segítség, mi veszel éri az keresztyénységet, Isten és világ előtt mentek legyünk, mi bizony ha elveszünk is, nem adjuk Jenőt magunk világi ideig való erősödésünkért, bízunk őfelsége királyi kegyelmében, kegyelmed keresztyénységében, atyai szeretetiben...” MOL E 199. (MKA Archivum Familiae Wesselényi) 5. cs. II/88. f. 13–14.

⁹⁰ obiciál = ellenvetést tesz, repraesentál = képvisel

⁹¹ casus = eset, lehetőség, periclitál = veszélyben forog, melius est centies mori, quam fidem non servare = százszor jobb meghalni, mint hitszegőnek lenni (az esküt nem betartani)

⁹² continuál = folytat

⁹³ stabilitas = nyugalom. Ez a passzus I. Rákóczi György 1657 után alkalmazott retorikájának egyik állandó eleme. Egy korábbi variációja: „Mi bizony soha fejedelemségért Jeneőt nem adjuk, se egy talpalatnyi földét is Erdelynek, koldulással élünk inkább feleségestől, gyermekestől, mintsem adnók, meghalunk inkább szegény jeneiekkal, azokkal kik veszik az mi oltalmunkat...” II. Rákóczi György Barcsai Ákosnak és Csulai Györgynek. Kolozsmonostor, 1657. december 14. MOL E 190. (MKA Archivum Familiae Rákóczi) 30. doboz, No. 7216.

⁹⁴ tracta = tárgyalás, dependeál = függ, corona = korona, correspondentia = diplomáciai kapcsolat, levelezés. Datum in civitate nostra Alba Julia, die vigesima septima martii Anno MDCLVIII = Kelt Gyulafehérvárott, 1658. március 27-én.

Tagadhatatlan, Erdely tartott árnyékot az magyaroknak, hogy az idegen nemzetnek emésztő uralkodása jobban el nem sütötte sugárát. Erdelyt viszont az török oltalma tötte félelmissé ellenkezőinek. De mind az keresztyénség ellen és mind az természetellenkező dolog volt, volna is: mindenkor török igája alatt lenni és soha szabadságot nem reménleni, sőt az pogány erejével az keresztyénséget zablában tartani. Nem láttam azért semmit eddig is (az én értelmem, az mint föléri) súlyosabbat, minthogy az Erdely fejedelmek arra nem függesztették elméjüket, az miképpen az magyar nemzet oltalmát fönn tartván, az pogány igájától magokat fölszabadíthassák. De ennek okait talán föltalálnám. Az többi között nem utolsó az, kevés fejedelem ült sokáig széket békességben, ritkán volt az Batoriakon kívül egy ágbul az fejedelem egymás után.⁹⁵ Alacsony állapotból felemelkedvén szerencséje fölső grádicsának⁹⁶ ítélte az fejedelemséget: továbbra nem is gondolkodott. Tett nagy akadékat az religio is, némelyek abban tévén föl inkább szerencséjüket, ha azt igazgathatnák.⁹⁷ Talán azért az jó Isten, ki az ellenkező dolgokat azért szokta megengedni, jót hozzon ki belőle, ez mostani világ fordulását azvégre bocsátotta reánk egykor, fölnyitván szemünket, ez dolognak valóságában tekéntsünk.

Mostani erejével, népével az magyar arra nem elég, hogy az török igáját kivesse. Az idegen segítség repraesentálja Aesopus fabuláját, midőn az borz az nyulat likábúl szállás kérésé után hegyes tüskéivel kiszorongatta.⁹⁸ Kétséges lészen az magyarnál mindenkor az idegen segítség, és csaknem lehetetlennek látszik, hogy a mellett szívesen cselekedhessék az igaz magyar. Mindazáltal az deákok szerint: „Inter duo mala minus eligendum.”⁹⁹ Az vége az pogánynak és az idegen nemzetnek mind egy, hogy hatalmát terjessze, az szegény magyart hódétsa. Azt köll azért mérőserpenyőbe tenni, az kettő közül melyiknek igája alól szabadulhat hamarább az mi nemzetünk.

Az török igájából kiszabadulni lehetetlen fegyver kívül. Az idegen nemzetből jó politikával könnyebb. Az okosság mutatja azért, hogy ahhoz köll nyúlai, az mi könnyebb.

Hogy majd az idegen nemzet segítséget olyat adjon, mellyel kiszabadulhasunk az török igája alól, kétséges vagyok, mert ha az török nem kezd országos ha-

⁹⁵ Az erdélyi uralkodása (1571–1576) alatt vajdai címet használó somlyai Báthory Istvánról, szintén vajdai titulussal (1576–1581) élő testvéréről, Báthory Kristófról, az 1588-tól kezdve nagy megszakításokkal 1602-ig fejedelemeént uralkodó Báthory Zsigmondról, illetve Zsigmond unokatestvérének, Istvánnak fiáról, Báthory Gábor fejedelemeéről (1608–1613) van szó.

⁹⁶ grádics = lépcsőfok

⁹⁷ religio = vallás. A katolikus Nádasdy itt inkább az erdélyi fejedelmek református államegyházi politikájára gondolhat, mint a királyságbeli ellenreformáció (katolikus reform) erőszakos lépéseire, amelyekből maga is jócskán kivette a részét. Nádasdy protestánsellenességéről: PAULER, 1876. 30–31.

⁹⁸ repraesentál = (itt) szemléltet. Az említett fabulának sem a két ismert magyar fabulagyűjteményben – Pesti Gábor 1536-os bécsi kiadványában, illetve Heltai Gáspár 1566-ban Kolozsvárott megjelent kötetében –, sem az Aesopus (Aiszóposz) görög író (Kr. e. 6. sz.) nevéhez kapcsolt antik-bizánci állatmesék számunkra elérhető kiadásában nem találtuk nyomát. Talán egy olyan német nyelvű Aesopus-fordítás a forrás, amely további mesékkal bővült. Zrínyi Miklós prózai műveiben is feltűnik néhány Aesopus-fabula, így például az 1661–1663-ban írt „Az török afium ellen való orvosság”-ban, ráadásul szintén a nyúl a mese egyik állata. ZMPM. 205. Meg kell azonban jegyezzük, hogy a korszak erdélyi politikusai és prédikátorai legalább ilyen gyakran idéztek aesopusi állatmeséket.

⁹⁹ inter duo mala minus eligendum = két rossz közül a kisebbiket kell választani

dat, innend bizonyos, hogy el nem kezdik. Anélkül föl nem szabadulunk, noha az idegen nemzetnek veleszületett regulája¹⁰⁰ sem engedi azt, szárnyat neveljen nekünk; azért is nem szenvedheti hatalmasságunkat, sem egyezségünket.¹⁰¹ Láttatnék azért ezekből mintegy desperate¹⁰² lenni az mi állapotunk, de annak nem tartom, hanem hogy kitessék következő írásomban való tetszísímnnek fundamentuma,¹⁰³ mind az két részről való nehézségeket föl köllött tennem.

Eddig az ideig (meghasonlván az ország egymás között) az egy Erdély volt segítsége oltalma az magyaroknak, kik idegen nemzet alá adták magokat. Ha már Erdély is azon nyomban lépék, minek veti az magyar tovább hátát, nagy kérdés? Holott el köll hinni, úgy ád az idegen nemzet segítséget, hogy (az mint ő mondhatja) háladatlanságot adandó segítségéért ne vegyen.

Tetszenék azért énnekem (salvo iudicio meliori)¹⁰⁴ az közmondás szerint „salvare caules et capram.”¹⁰⁵ Lekötni az törököt csak egy ideig, az ő állhatatosságokban nem lévén bátorság. Ha súlyosb conditióknak láttatnának is lenni, az melyeket acceptálni köllene, lépnek reá őnagysága,¹⁰⁶ csak szintén egy keveset nyugodhatnék meg, avagy csinálna háta mögött az töröknek zűrzavart az donszéli kozákok, kazulok¹⁰⁷ és hasonlókat által, ha sok pénziben telnék is, lehetne csak egy kis ideje őnagyságának. Ne csak egy helyre köllnének folyamodni, olyhoz, az kitől méltán fél, hanem erősítené meg magát más fejedelmekkel is, kikkel való szövetsége jövődében az török helyett való oltalom lenne.

Erre penig az mostani tractában vethetne föl őnagysága részfundamentumot, az jövődöbeli állapotra magát Erdéllyel együtt az impériumnak tagjává tétetvén, ne csak titulariter, hanem effective, és ha lehetne, bár az egész Magyar országot, de tartaná attúl, nehezebben succedálna, meglévén az első, Isten reásegítene továbbra is.¹⁰⁸ Azonban csinálna meg az ligát¹⁰⁹ az olasz fejedelmekkel, velencéssel és többekkel olyakkal, kik megesküdt ellenségi mind az töröknek, mind csak háttáráig való jóakarói azoknak, kiktől elnyomásunkat várhatnánk. Holott penig egyáltalában az török le nem köttethetik, sőt csak abban sincs mód, hogy valami színes kikeresett módokkal egy kis ideig az törököt distrahálhassa, vagy mások által occupatiót csinálhasson őnagysága neki, az utolsó remedium az király őfelsége

¹⁰⁰ regula = szabály

¹⁰¹ Árnyalatnyi különbséggel Zrínyi Miklósnál is megtaláljuk ezt a gondolatot: „Azért azt tudgyuké, hogy a' német nemzet maga veszedelmével meg tseréllye a' békességet és boldogságot, melyben otthon vagyon? azt tudgyuké, hogy a' magyar névnek oly obligatusa, hogy egy ilyen nagy bestiával, mint a' török, kotzkára vesse a' maga securitását? [...] hogy kívánnya a' magyaroknak ismég oly talpra állását, a' kitől az utánnis tartani kellyen...” 1661–1663. „Az török afium ellen való orvosság.” ZMPM. 205–206.

¹⁰² desperate = reménytelenül

¹⁰³ fundamentum = alap, alapvetés

¹⁰⁴ salvo iudicio meliori = kb. elismerve, hogy létezhet megalapozottabb vélemény is

¹⁰⁵ salvare caules et capram = megmenteni a kecskét és a káposztát (úgy, hogy a kecske is jóllakjon, a káposzta is megmaradjon)

¹⁰⁶ conditio = feltétel, acceptál = elfogad. Nádasdy ugyanezt már 1658 februárjában előadta Mednyánszkyknak: „...az alatt cum porta ottomanica csak el kellene végezni az dolgot, etiam iniquis conditionibus.” SZILÁGYI, 1874b 482

¹⁰⁷ kazul = a perzsák korabeli magyar elnevezése, a „kizil bas” (veres fej) kifejezésből származik.

¹⁰⁸ tracta = tárgyalás, részfundamentum = részleges alap, imperium = birodalom (Német-római Császárság), titulariter = névlegesen, effective = valójában, ténylegesen, succedál = sikerül

¹⁰⁹ liga = diplomáciai szövetség

segétsege,¹¹⁰ melyet őfelsége (csak későre ne vontatódjék) el kell hinni, maga oltalmára nézve is megcselekeszik.

Azonközben azért míg az segítség mégyen, nagy consideratióra¹¹¹ való dolog az őnagysága személye állapotja. Istentelenségét tapasztalván őnagysága azoknak is, az kiket porbúl fölemelt. Bizonyos méltán tarthatni attúl, az árulók az őnagysága személye kézbenadásárúl ne gondolkodjanak, nyughatatlankodván innend kívül is némely gonosz emberek. Fáradozhatnak abban is, ha személyének nem árthatnak, más utakon is az fejedelemségből kitudhassák.

Ezéránt azért nekem ezek occurálnak:¹¹² 1. Hogy megtapasztalhassuk az idegen nemzet sinceritását,¹¹³ kérdeztessék meg erről őfelsége ugyan ezen úttal, mit javall az őnagysága személye állapotjárúl. Ha azt, hogy kijűjön, letegye az fejedelemséget, nyilvánvaló jele, az itteni latorkodó elmék semmit magoktól nem cselekesznek, és hogy az segítség haladékoknak oka nem egyéb, hanem hogy azt végben vihessék. 2do Ha mit hasonlót tapasztal őnagysága, kérdeztessék meg, kit ítélne azonban, hogy betétné maga helyében, hogy securus¹¹⁴ lehetne, azon személy segétné jövődöben mind magát, mind fiát őnagyságának az székiben. Ha valakit megneveznek, megtapasztalhatja őnagysága az emberek sinceritását abból. 3tio Értekezzék őnagysága, micsoda modalitást mutatna őfölsége őnagyságának, hogy in eo casu is méltóságában lenne. 4to Hogy nem mint őnagyságának kézben adassék, fejedelemségből erővel vettessék ki, jobb volna őnagyságának maga méltóságos állapotjárúl provideálni.¹¹⁵ Úgy is fejedelem lehetne, nagy értékben lévén, olyant tenne be, az ki csak nevét viselné az fejedelemségnek, de őnagyságátúl vezettné és fáradna az töröknél jövődöben, az őnagysága helyében állítására. De ki lenne az? Én az embereket bizony nem esmerem kéváltképpen Erdeliben, nem is javallhatok senkit. 5. In illo casu¹¹⁶ az háladatlanjának az embereknek és árulójának Eczedet¹¹⁷ köllene lakóhelyül idején rendelni, ne vesztegethetnék meg az dolgot. 6. Ha olyat tenne be valakit őnagysága, az mint írárm, erősebb lehetne az ligákat végbenvívén az törökön való bosszúállásra, szabadossabban csinálhatván vélek correspondentiákat.¹¹⁸ 7. Talám succedálhatna az is, hogy őnagyságát mind az tatár, kozák fejének választanák, az Portátúl az tatár elszakadván, Erdelyben is őnagysága lévén dispositiói által¹¹⁹ fejedelem, leültethetné az törököt, Magyar országot is felszabadíthatná idővel. 8. Ha ezeknek így köllene succedálni, az muszkával is meg köllene az békességet csinálni, ki az mi urunknak is offerálta¹²⁰ az török ellen való szolgálatját; most is azt tartom, könnyű volna útet felültetni. Ezekrűl azért ez az én vékony tetszésem.

¹¹⁰ distrahál = elvon, késleltet, occupatio = elfoglaltság, remedium = gyógyír, eszköz

¹¹¹ consideratio = megfontolás

¹¹² occurál = észébe jut

¹¹³ sinceritas = őszinteség

¹¹⁴ securus = biztos

¹¹⁵ provideál = gondoskodik

¹¹⁶ in illo casu = abban az esetben

¹¹⁷ Ecsed/Nagyecsed (H), a Rákócziak egyik legjelentősebb magyarországi vára volt. Az 1657 utáni válság során II. Rákóczi György és anyja, Lorántffy Zsuzsanna gyakori tartózkodási helye.

¹¹⁸ correspondentia = kapcsolattartás, levelezés

¹¹⁹ dispositio = rendelkezés, dispositiói által = rendelkezései révén (azaz a távolból irányítva az országot)

¹²⁰ offerál = felajánl

Az följöendő követség állapotjában őnagysága jobban esméri maga emberit, ha mit ezéránt szolgálhatok, parancsol őnagysága, azt cselekeszem.

Jenőben minden törökkel való békességtörés nélkül segítséget küldhet őfelsége, meg is cselekeszik, elhitem, de azt is jó okokkal köll bevenni. 1. Mivel Jenőnek az külső palánkjában lészen szállítva az kívánt ezer muskatéros, ha csendesedék az török, őfelsége kivigye az népet belőle, holott [penig] az ország oltalmazni nem akarná, őfelsége keziben bocsátaná és az muskatérosokat ottan beszálléthatnák az belső várban. 2. Hogy nem abalienálja¹²¹ Erdelytől. 3. Hogy az német függjön őnagyságától. 4. Az fizetése tartása felől végezni köll, mert csintalan cseléd az mi hadunk.

Hadat küldenek okvetetlen Kassa tájára.^{III} Azeránt kívánhatni, valakit magyart is előttök járót, ne csak németet, az ki nélkül elvész mind az föld, mind az nép. Parancsolatok is legyen, ha vagy az hajdúságra ütnő az török, vagy őnagysága kívánná segítséget, menjenek. Kikkel az partiumbéliek melléjek menvén, és az őnagysága hadaival nagy erejének is az töröknek, mint magok földén, az pogány-nak ellent állhatnak.

Bizonyos, hogy nagy kérdés, ki köllessék-e őnagyságának eo in casu¹²² személyében jünni, mert elől tűz, hátul víz. Ha ki nem jön, szívvel^{IV} nem lesz az itt kinn valóknak, viszont Erdelyben kit hágy? Ezekben segítheti őnagysága azzal magát, ha jó magyart adnak az németek elejben, kihez bízhatik, és maga Erdelyre vigyázhat, és mindkét felé tekénthet.

Az pénzzel való segítség hosszú ideig tartó hadra kívántatván, azt sehonnand másunnand bizonyosban nem remélhetni, mint az pápától, az velencésektől és olasz fejedelmektől, és ha az impériumban incorporáltatnék¹²³ őnagysága.

Az tractában discretiója az tractansnak sokat moderálhat, az Erdelly fejedeleme-nek absolutusnak köll lenni, ha respectust köll is tartani, máshová azzal nem subiciáltatik senkinek etc. kiről szóval többet¹²⁴

[az utolsó négy és fél sor más, egykorú írással. Nagyon erősen át van húzva, ami látszik]: [. . .]^V concipiáltam¹²⁵ az melyet [.] ellen választottam az galamb-nak hollót d[.g.]bban, de az [.] egyre céloz [?]

[A lap alján fejfelé XVIII. század végi levéltári jegyzet]: Replica Transylvanorum varia media proponentium, quibus Transylvania a Turcico jugo eliberari posset, per Gabrielem Kövér exhibita¹²⁶ Rep. 77. Fasc. A. Nr. 35.

¹²¹ abalienál = elidegenít

^{III} A margóra beszúrva más, egykorú írással: „Nota bene: Akkor ez volt bizonyos reménységünk”.

¹²² eo in casu = ebben az esetben

^{IV} Talán szövegromlás: az eredetiben „szűvek” állhatott.

¹²³ imperiumban incorporáltatnék = a birodalomba „foglaltatnék”, a birodalom tagjává válna

¹²⁴ tracta = tárgyalás, discretio = ítélőképesség, a dolgok finom megkülönböztetésének képessége, moderál = mérsékel, subiciál = alávet

^V Másfél sor olvashatatlan.

¹²⁵ concipiál = fogalmaz

¹²⁶ Replica Transylvanorum varia media proponentium, quibus Transylvania a Turcico jugo eliberari posset, per Gabrielem Kövér exhibita = Az erdélyiek Kövér Gábor által bemutatott válasza, amelyben különböző módokat javasolnak Erdély török alóli felszabadulására.

2.

Balogh Máté, Rácz János és Stépán Ferenc jelentése II. Rákóczi Györgynek a Csengizáde Ali temesvári pasával és Bethlen Jánossal¹²⁷ folytatott megbeszélésről

Várad, 1659. okt. 24.

(MOL P 125, 22. d. No. 9551. p. 1–4.)^{VI}

„Anno 1659. die 24. octobris¹²⁸ Ali pasával és Bethlen Janos urammal Szalka és Ürögdd¹²⁹ között való beszélgetés felől.^{VII}

Kegyelmes urunk, nagyságodnak Vetéssi Laszlo¹³⁰ uram megbeszélhette az törököknek ide való jövetelit, előljáróban is minémű levelek érkezenek vala tegnap és ez éjjel, melyekre képest mentest írtunk vala az Haydu Városoknak.¹³¹ „jöjjetek

¹²⁷ Balogh Máté (alpestesi), erdélyi kismemes, a Rákócziak familiárisa. 1655–1656-ban portai kapitánya, 1657-ben a tatár kánnál járt követségben. 1659. június 16-tól váradi alkapitány, tisztét Gyulai Ferenc főkapitányi működése alatt is megőrzi. 1660 nyarán, a vár török ostroma során a távol lévő Gyulai helyett ő irányítja a végül sikertelen védelmet. Később Kemény János párthíve lesz. Alkapitányi ki-nevezéséhez ld. SZALÁRDI, 1980. 485. Rácz János (mh. 1660) partiumi köznemes, a váradi lovasság egyik hadnagya, Rákóczi párthíve. Az erősség ostroma során elesett. Stépán Ferenc. 1644-ben hadnagyként szolgál a tokaji várban. 1657-ben tatár fogságba esett, hazatérte után a váradi várban a lovasság egyik hadnagya. Csengizáde Ali (mh. 1664) pasa, temesvári (jenei) beglerbég. Az 1660–1661-ben Erdélyben működő török hadak főszerdárja. Az ő nevéhez fűződik Apafi Mihály fejedelemsé válassztatása. 1664-ben kivégezték. Bethleni Bethlen János (1613–1678) tanácsúr, 1658-tól Erdély kancellárja. Az erdélyi „törökös” párt egyik vezetőjeként az 1657 utáni válság egyik kulcsfigurája, Rhédei Ferenc és Barcsai Ákos fontos tanácsadója. Apafi Mihály uralkodása alatt fokozatosan elszigetelődik. Korának történetét (1673-ig) *Rerum Transylvanicarum libri quattuor*, illetve *Historia rerum Transylvanicarum* című latin nyelvű munkáiban írta meg. Az író Bethlen Miklós apja.

^{VI} A XVII. század második feléből származó másolat, a 9552. szám írnokának írásától eltérő, kurzívabb írással. A szöveg egy másik, XVII. század közepi másolatát Kolozsvárott őrzik a Lázár család megyeszékhelyi levéltárában: Az Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltárának a Kolozsvári Állami Levéltárban őrzött anyaga – Arhivele Nationale Direcția Județeană Cluj, fond familial Lázár din Mureșeni (fond. Nr. 384) fasc. II/549. f. 3–4. Mivel forrásközleményünk tárgyát Esterházy Pál erdélyi vonatkozású iratmásolatai képezik, ezért a budapesti példányt vesszük alapul annak ellenére, hogy a kolozsvári másolat – néhány hiány mellett – az esetek többségében közelebb áll az eredetihez. A szövegromlásoknál és az írásmódon túlmenő eltéréseknél a lábjegyzetekben természetesen feltüntetjük a jobb kolozsvári másolat verzióját is.

¹²⁸ Anno 1659. die 24. octobris = 1659. október 24-én

¹²⁹ A két település a Váradtól délkeletre fekvő Szálka és Nagyürögdd. A „Szalka/Szálka” névalak valószínűleg szövegromlás, de lehet esetleg párhuzamosan használt forma is. A forrásban említett Ürögddöt pedig azért azonosítottuk Nagyürögdddel, mert az a középkortól külön falut alkotó Kisürögddel el-lentétben határos Szálkával. JAKÓ, 1940. térkép (Bihar vármegye a XVI. század végén), illetve a munka adattárában: 346. és 376.

^{VII} A kolozsvári példányban (a továbbiakban B:) a cím: „1659. die 24. octobris Ali pasával és Bethlen János urammal Szálka és Ürögdd felől való beszélgetés, azon napon íratott Rakoczi Geörgy urunknak”

¹³⁰ Valószínűleg azonos azzal a mezőteremi Vetéssi Lászlóval, akit 1615-ben Vetéssi Mihály fiaként említenek. Szatmár vármegyei család sarja. Egyik rokona, az azonos nevű Veteszy László 1608-ban az ecsedi vár prefektusa volt. MOL F 1. Gyulafehérvári Káptalan Országos Levéltára – Libri regii. 8. kötet 2., illetve 11. köt. 124–127.b. (Az Arcanum DVD-kiadását használtam: *Az erdélyi fejedelmek oklevelei (1560–1689). Erdélyi Királyi Könyvek*. Szerk. GYULAI Éva. Budapest, Arcanum, 2005.)

¹³¹ Itt minden bizonnyal a váradi főkapitány fennhatósága alá tartozó bihari, ún. kishajdú városokról van szó.

sietséggel!”^{VIII} De mind ez ideig sem jöve csak egy hajdú is, nagyságodat arról is tudósíthatja, minekokáért azoknak előlszámlálásával nagyságodat nem terheljük,^{IX} az^X dolgot jelentjük. Mivel az elől beküldött levelekben ez volt írva: Istenért, ha el nem akarunk veszni, küldjünk eleikben, arra nézve az mi kevés nemes és katona rend öszvegyülekezhett, jó reggel felüle, kiméne együtt kapitány uram őnagyságával,¹³² írván is őnagysága Bethlen János uramnak, hogy az törökséget közel ne hozza, azzal együtt küldé Borbely Andras¹³³ nevű katonát is.^{XI} Maga az sereggel az szalkay dombon megállta, az honnét mindjárt meglátók jönnie az törökségeket.^{XII} Azért onnét az úr az sereggel benyomulván, az város mellé strázsákat hagyta^{XIII} kinn, s az alatt mindjárást jöve az gyulay olajbég¹³⁴ zálogul huszadmagával,^{XIV} mivelhogy ugyan azt kívántuk volt zálognak, ismervén és tudván oly embernek lenni, hogy attúl csalárdság rajtunk nem esnék. Azzal együtt érkezék Paskó Krisztoph¹³⁵ is ilyen izenettel, hogyha azt akarjuk, hogy el ne romoljunk, tehát az úr őnagysága menjen ki és közleljen az basával, s Bethlen János urammal lenne szemben.^{XV} Arra az úr az itt való főrendeket öszvegyűjtván s arról tanácsot tartván, nem tetszék, hogy kimenjen, hanem minket hárman küldének ki az basához és Bethlen János uramhoz, és értenék [!] meg akarátjokat.^{XVI} Mi azért vélek szemben

^{VIII} B: „az töröknek ide való jövetelét, előbbi órában minémű levelek érkeztenek tegnap és az éjjel, melyekre képest írtunk vala mindjárt az Haidu városoknak, jöjjenek sietséggel”.

^{IX} B: Hiányzik a „csak” illetve „tudósíthatja” helyett „tudósíthatta”

^X Utána egy „p” áthúzva.

¹³² Haller Gábor (1614–1663) 1645 és 1651 között a szamosújvári, 1651 és 1658 (1657) között pedig a borosjenői várat irányította. II. Rákóczi György tanácsura. A lengyelországi hadjárat utáni erdélyi belharcokban az ún. törökös párt egyik vezéralakja. Barcsai fejedelemsége idején, 1659. június 16-án iktatták be a váradi főkapitányi tisztségre. Szalárdi szerint feladatát nagy ügybuzgalommal látta el, egészen 1660 októberének végén történt lemondatásáig. Barcsai bukása után kényszerűségből Kemény János, majd a nagyszőlősi csata után Barcsai politikai örököse, Apafi Mihály tanácsura lett. A sokak által Apafi lehetséges alternatívájának tekintett főurat Köprülüzáde Fázil Ahmed pasa nagyvezír 1663. november 15-én, Dunaföldváron máig tisztázatlan okokból kivégeztette. Ifjúkorát 1630 és 1644 között naplójának köszönhetően ismerjük. Életpályájának alapvonalai, a megfelelő forráshivatkozásokkal: SZABÓ, 2007. 409–410.

¹³³ Valószínűleg azonos az 1643-ban a váradi káptalan egyik birtokiratában említett bihari kismenessel, Körösszegi Borbély András, Borbély Péter fiával. MOL F 1. Gyulafehérvári Káptalan Országos Levéltára – Libri regii. 29. kötet 373–375. (Arcanum DVD)

^{XI} B: „öszvegyülekezhett” helyett „egybegyűlhete”, „együtt kapitány uram őnagyságával” helyett „főkapitány urammal együtt őnagyságával”, „küldé Borbely Andras” helyett pedig „küldé egy Borbely Andras”

^{XII} B: „törökségeket” helyett „török seregeket”

^{XIII} Utána áthúzva: „kitt”

¹³⁴ Gyula (H). A korszakban a temesvári vilájethoz tartozó egyik szandzsák központja, erős török végvár. Alajbég = egy adott szandzsák területén birtokos szpáhik előjárója, a szandzsákbég helyettese

^{XIV} B: „onnét” helyett „onnan”, „mindjárást” helyett „mindjárt”

¹³⁵ Paskó Kristóf (1634–1685) erdélyi diplomata és költő. Székelyhídról származik, apja a Zólyomiak familiárisa. 1658 őszétől, a kezdetektől Barcsai Ákos fejedelem hűséges embere, Várad ostromának szemtanúja. 1665-ben az ország Drinápolyba küldött követe. 1668-ban konfliktusba került Apafi Mihállyal, a fejedelem fogságba vettette, ahonnan csak 1672-ben szabadult, részben azért, mert felesége, Szalánczi Krisztina is vádlói mellé állt. 1677 novemberében a Béldi Pál-féle szervezkedés portai követe lett és az összeesküvés bukása után több évre az isztambuli Héttoronyba került. 1683-ban tért haza, utolsó éveit Sárospatakon töltötte. Korának eseményeiről históriás éneket írt. DÉZSI, 1925.; RMKT XVII. sz., 10. 671–675.

^{XV} B: hiányzik a „hogy”, a „közleljen” helyett „kössenek”, „lenne” helyett „legyen”

^{XVI} B: Az utóbbi tagmondat itt: „hogy akarátjokat értenők meg”

lévén, elsőbben is Bethlen Janos uram mondá: „Az dolgok itt az török nemzetséggel mint folyjanak s mi karban légyenek, mi is az ország tudják-e?”^{xvii} Arra azt felelők, hogy mi nem tudjuk, hanemha megértjük őkegyelmétől az basátul.^{xviii} Felele őkegyelme: „Az buday vezérnek¹³⁶ parancsolatja az volt az Portátul, hogy végbeli-eket öszvegyűjtse, s bévigye az fejedelmet,¹³⁷ de az alatt érkezett az ország levele, mely aztán az addig való dispositiójokat elrontotta, éppen interveniálván a Mina vajda¹³⁸ elpártolása is.^{xix} Melyeket az Porta megértvén, az fejedelem dolgát igaznak találta, mivelhogy az buday vezérhez ment, és azt is elhitte, hogy az mivel vádoltatott,¹³⁹ az is nem volt igaz, hogy tudniillik az török hadakat csak bé akarta csalni, le akarta vágatni.^{xx} Azért mindjára Asiából negyvenezer törököt indított meg, és az fővezér is kiért Drinapolyban,¹⁴⁰ az honnét se tél se hideg meg nem tartóztatja, azzal ne biztassuk magunkat, az tatár chamot¹⁴¹ is megindította, s az Er¹⁴² mellé hozzák telelni.^{xxi} Mina vajda kiűzésére az jancsár aga is tízezer jancsárral személye szerint, és négy basaságjával indítatott meg,^{xxii} kik az Marko kijövetele előtt harmadnappal indultak el.¹⁴³ Annakokáért Istenért s lelkünk üdvösségéért

^{xvii} B: az „itt” hiányzik, az utolsó tagmondat pedig: „mi és az ország tudjuk-e?”

^{xviii} B: „és az pasátul”

¹³⁶ Szejdi Ahmed (mh. 1661) 1656-tól boszniai szerdár, 1659–1660 között budai, majd kanizsai beglerbég. 1661-ben a nagyvezír kivégeztette. 1659-ben ő volt az Erdélyben működő török hadak szerdárja.

¹³⁷ Barcsai Ákosról (1619–1661) van szó. II. Rákóczi György tanácsura, lugosi és karánsebesi bán. A török Borosjenő eleste után 1658 szeptemberében Erdély fejedelmévé nevezte ki. II. Rákóczi György támadása miatt 1659 augusztusában Temesvárra menekült, 1659 novemberének végén Szejdi Ahmed pasa csapatainak segítségével valóban visszatért Erdélybe, de Szeben várába szorult. Rákóczi 1660. június 7-i halála után Erdély egyedüli fejedelme maradt, ám 1660 végén Kemény János lemondatta, és a következő év elején gyanús körülmények között gyilkosság áldozata lett. Pályakezdéséhez és hivatali emelkedéséhez: HORN, 1993. 258–259

¹³⁸ (III.) Radu Mihnea (Mihail Radu) havasalföldi vajda (1658–1659). 1659. október 4-én szövetséget kötött a hatalomba visszatért II. Rákóczi Györggyel Gheorghe Ghica moldvai vajda megtámadására, illetve az oszmánok ellen, amelyet a 15-i személyes találkozón is megerősítettek. Ghica elűzése után helyére a volt havasalföldi vajdát, Constantin Șerbant helyezték. A szilisztriai beglerbég azonban 1659. november 17-én legyőzte Mihneát, és egy tatár had néhány nappal később Șerbant is eltávolította trónjáról. Mihnea 1660-ban erdélyi száműzetésben halt meg. BETHLEN, 1993. 46–49.; KRAUS, 2007. 419–422. és 435–437.; SZILÁGYI, 1891. 204.

^{xxix} B: „hogy az végbeli-eket öszvegyűjtse és bévigye az fejedelmet”; „az mely osztán addig való dispositiókat éppen elbontotta, interveniálván Mihnya vajda elpártolása is”

¹³⁹ Bethlen János ezt az információt még a megbeszélés leírása előtt közli szövegében. BETHLEN, 1993. 49.

^{xx} B: „az fejedelemnek dolgát igazságnak”, „le akarta vágatni” helyett „és leváogatni”

¹⁴⁰ Drinápoly (Edirne, TR) A birodalom európai részének legnagyobb városa. A szultán gyakori tartózkodási helye.

¹⁴¹ IV. Mehmed Giráj, 1654–1666-ben a krími tatárok kánja. Az ő nevéhez fűződik az Erdély elleni 1658-as büntetőhadjárat végrehajtása is.

¹⁴² Ér (folyó, RO) a Berettyó jobb parti mellékfolyója (a fenyegetett Váradtól nem messze)

^{xxi} B: „mindjára” helyett „mindjárt”, „törököt” helyett „törököt”, „kiért” helyett „kijött”, „tél” helyett „hév”, a „tatár chamot is személye szerint”

^{xxii} B: „Mihne vajda kiűzésére az jancsáragát személye szerint tízezer jancsárral és négy pasaságjával küldték el”

¹⁴³ jancsárag (jenicseri agaszi) = a jancsárok főparancsnoka, basaságja = egy adott vilájet katonasága. – Marko Barcsai Ákos rác származású postája (levélvivő futára), akit a fejedelem Temesvárra való menekülése után a szultánhoz küldött, és aki a kis-ázsiai Brüsszában adta át megbízólevelét az uralkodónak. BETHLEN, 1993. 49. és SZALÁRDI, 1980. 505.

Varadot tartsuk meg, annak megtartásával keressünk hitelt Erdelynek!^{xxiii} Hiszem, őnagysága győzedelmeskedjék, s ha győzedelmeskedik, Varad is őnagyságáé leszén, de ha most őnagysága kezében adatik, soha többé Erdelyben magyar fejedelem nem leszén, Varad is elvész, kegyelem soha nem adatik.” Az basa ezeket hallgatván, kérde tolmács által, mit beszélünk annyit?^{xxiv} „No megesküdtek-e Rakoczinak? Mi állapotban vagytok?” Mi arra azt felelők, hogy még eddig nem esküdünk. Kérdé azt is: „Követetek volt-e az ország közé?” Felelénk: „Nem volt.” Mondá arra: „Elhittem, nem volt, ha nem mondanátok is, mert sem pecsétit, sem nevét Bihar vármegyének, sem Varadnak nem találtuk az ország küldte levélben.”^{xxv} Annakokáért Varadot tartsátok meg, s azzal csináljatok hitelt Erdelynek, mert ha Rakoczy György kezében adjátok, hasonlóképpen az mint Bethlen Janos uram mondá, sem Erdelynek, sem ennek az helynek kegyelem nem adatik, soha többé Erdelyben magyar fejedelem nem leszén. Ti ketten Haller Gaborral s egynéhányan tarthatjátok meg Erdelyt; az német segítséggel az ki biztat, annak szemében pökjete, és bátorsággal azt mondjátok, hogy hazud^{xxvi} ebül, mert Rakoczinak az soha segítséget nem ad, sőt országában is nem szenyvedik, de kézben adják, mert az német megígérte, hogy kézben adja, valahol leszén, felkeresi, nincs hova szaladni.^{xxvii} Követünk is az némettől most jött meg, melyek mutatának is az csauszlár tiháját,¹⁴⁴ egy oda be való fekete törököt. Most nem árthatnék-e?^{xxviii} Nem büntethetném-e meg, az kik Rakoczy mellé állottanak?^{xxix} Körülvenném az várostokat, s kikívánám, az kik Rakoczyhoz állottak, de én nem cselekeszem, arról nem felelek, ha eljő az fővezér, hogy mint az kertész kihányja az vetemény közül az konkolyt, úgy ki ne keressen egynémely pártosokat az Erdeliek közül, de az kik hűségben megmaradnak, azoknak várok, jószágok megadatnak.”^{xxx} Ezekre felelénk: „Hát ha az vezér kijő, mer-e nagyságod minket az mi hűségünkért hittel assecurálni, hogy ez helyet, Varadot nem kívánja, vagy valamely részét ennek az országnak?”^{xxxi} Arra az ő módjuk szerént megesküvők, hogy az egész török nemzetség, mind császár és mind vezérek cigányhitűek s ebek hozzátok, ha elveszik s vagy kívánják. Zálogul – ha akarjátok – magam fiamat vagy öcsémet, s tartsátok az várban, s bár^{xxxii} megöljék, ha vagy Varadot vagy az országnak valamely részét kívánja az török,^{xxxiii} hanem vagy az régi adóra hagyják az országot, vagy az ötszázezer tallért elengedik az

^{xxiii} B: „üdvösségéért” helyett „idvességünkért”, „keressünk” helyett „szerezhetünk”

^{xxiv} B: „hallgatván” helyett „elhallgatván”

^{xxv} B: „Elhittem, úgymond, hogy nem volt”; „az országnak nekünk küldött levelében”

^{xxvi} Utána áthúzza: „ebből”

^{xxvii} B: „az ki” helyett „valaki”, a „Rakoczinak” után hiányzik az „az”, „szenyvedik” helyett „szenvedi”, „felkeresi” helyett „felkeresik”

¹⁴⁴ csauszlár kihája = a csausok előjárója

^{xxviii} B: „melyet mutatának is az csausz tiháját”; „mondá azt is: most nem árthatnék-e?”

^{xxix} B: „büntethetném meg azokat”; „Rakoczy mellé” helyett „Rakoczihoz”

^{xxx} B: Az első két tagmondat hiányzik, a mondat itt a „de én nem cselekeszem” passzussal indul.; „hogy mint a kertész az burjánt kihányja az vetemény közül, úgy ki ne keressen némely pártosokat az Erdeliek közül, de az kik az hűségben megmaradnak, azoknak várok, jószágok megadatnak.”

^{xxxi} B: „Hát ha az fővezér kijön, mer-e nagyságod minket az mi hűségünkért assecurálni, hogy az helyet Varadot nem kívánja, vagy valami részét az országnak?”

^{xxxii} Utána kihúzza: „el”

^{xxxiii} B: „ebek legyenek, ha elveszik vagy kívánják, sőt zálogul, ha akarjátok – úgy mond – magam fiát vagy öcsémet adom, tartsátok az várban, s bár megöljétek, ha vagy Varadot, vagy az országnak valami részét kívánja török”.

országának.¹⁴⁵ Bethlen Janos uram is esküvéssel monda, hogy ha most kimenne Rakoczy urunk az országból, egy török sem menne Erdelybe, ha pedig ki nem mégyen, tehát azon hitre monda, hogy valahol léssen őnagysága, felkeresik.^{xxxiv} Azt is monda őkegyelme, hogy az két monarcha¹⁴⁶ oda vagyon, hogy felosszák Erdelyt, és őnagysága békéllenék meg, és ha őnagyságát kezekben adja az törököknek, az török is örökös athramentom [!] ad őfelségének és birodalmának békességével.^{xxxv} Eddig is csak az egy fejedelem bémenetele hűséget [!] gátolta meg az országra elszánt utolsó pusztulást.^{xxxvi} Ismét tovább is beszélnek az basa ezenképpen.^{xxxvii} „Egyéb szükségtek vagyon-é? Ha élés kívántatik, hajtunk mindjárt.”^{xxxviii} Lám, pénzt hozott már Bethlen Janos.^{xxxix} Meglássátok, ha Varadot Rakoci kezében adjátok, több magyar fejedelem Erdelyben nem léssen soha, ha Barczaÿ Acus nem léssen, más soha nem léssen.”^{xl} Ezt is monda: „Ha tavaly is Erdelyben^{xli} bár csak két okos ember találattatott volna is, az kik az vezér eleiben Landor fejer varigh¹⁴⁷ ment [!] volna is, az ország megmaradott volna, sem várostok sem kastélytok nem kellett volna,^{xlii} most is pedig nem kell egyéb az hűségénél.” Többek között szólá ezt is, hogy az havas alföldi kralyouay bánt¹⁴⁸ is felverték, maga is az hadával elveszett.^{xliii} Ezek meglévén, Betlen Janos uram félrevívén bennünket, megesküvén erős hittel monda, hogy ha olyat venne eszében, hogy Varadnak vagy Erdelynek romlására igyekeznének, maga is kiszöknék onnat, és hogyha az török Varadra vagy más erősségre indulna,^{xliv} hogy elvegye, vagy az országot rontsa, Isten őtet úgy segéljen [!],^{xlv} úgy adja lelke idvösségét, kiszökik és otthagyja az fejedelmet.^{xlvi} Ha pedig ki nem szökhetik, titkon is azon hitre megírja avagy megüzeni, de látja csak az fejedelem menetelire nézve az országhoz indult kegyességeket, és hogy azzal az bémenetellel, Varad megtartásával ma-

¹⁴⁵ Arról az ötszázezer tallér hadisarcról van szó, amelyet a nagyvezír 1658 szeptemberében a jenei táborban vetett ki Erdélyre.

^{xxxiv} B: „hitre” helyett „hitre”

¹⁴⁶ monarcha = uralkodó

^{xxxv} B: „Azt is monda hittel őkegyelme, hogy az két monarcha azon vagyon, hogy felosszák Erdélyt, és őnagyságán békéllenék meg, és ha őnagyságát az német kézben adja az törököknek, az török is örökös athnamét ad őfelségének és birodalmának békességéről”. A ma Budapesten őrzött példány másolója az ahdnáme (magyarosan: athnamé) oszmán-török szót hibásan „athramentum”-nak, azaz tintának olvasta, így a mondat értelmét teljesen elvesztette.

^{xxxvi} B: „hűségét” helyett „hűsége”

^{xxxvii} B: „Tovább is ismét kérdezkedik és beszélle az pasa ez szókkal:”

^{xxxviii} B: „hajtunk” helyett „hajtattunk”

^{xxxix} B: „már” helyett „immár”

^{xl} B: „meglássátok, Varadot ha Rakoczi kezében adjátok, több magyar fejedelem Erdelyben nem léssen, sőt ha Barczai Akos nem léssen, más soha nem léssen.”

^{xli} A szó utólag, a lap fölé beszúrva

¹⁴⁷ Lándorfejevár, Nándorfehérvár, Belgrád (ma: Beograd, SRB)

^{xlii} B: Az „Ezt is monda” bevezető hiányzik. „Ha tavaly is Erdelyben bár csak két okos ember találkozott volna, az ki az vezér elejben Landor Fejer Varigh ment [!] volna is, az ország megmarad vala, sem váratok, sem kastélytok nem kell vala”

¹⁴⁸ Craiova (RO), a craiovai bán (banul Craiovei) a középkorban, Mircea cel Bătrân második uralkodása (1397–1418) alatt magyar mintára létrehozott határvidéki különkormányzat nagy önállósággal bíró vezetője, a Havasalföldi Vajdaság második embere, sok esetben a hadsereg vezetője.

^{xliii} B: „ezt” helyett „azt”, a „kralyouay” hiányzik, helye kihagyva

^{xliv} A szó n-je után egy kihúzott „s”

^{xlv} B: „monda” helyett „és monda”, „Varadnak” helyett „vagy Varadnak”, „segéljen” helyett „segélje”

^{xlvi} B: „hogy mentest kiszökik, otthagyja az fejedelmet is.”

rasztjuk meg az hazát,^{XLVII} melynek is, hogy bevivék az fejedelmet, három hetet tőn. Őkegyelme szava ez is: „Szegény legény vagyok, semmim [!] marhám nincs, az télre nem vigyáznak, mert bizony elgyőnek.”^{XLVIII} Végezetre,^{XLIX} mikor az basátúl elbúcsúzánk és hazafelé indulánk, Betlen Janos uram velünk egy darab dűlőföldig visszajővén sűga és ezt mondá, hogy „mikor indulunk derekasan, akkor én talán nem írhatok levelet ide, hanem egy parasztembertől izenek, és ilyen jelt adok neki, hogy útiköltség helyett ha adok három pénzt, három hét múlva indulunk, ha öt pénzt, öt hét múlva, ha^I pedig egy forintot, ez azt teszi, hogy mentest azon órában indulunk, kegyelmetek csak azt higgye tőle, ha pénzt adtak neki útiköltségre.”^{II} Ezeket mi nagyságodnak igaz keresztyéni hitünk szerint írjuk, úgy mint magunk füleinkkel hallott és tulajdon szemeinkkel látott dolgokat,^{III} magok^{IIII} is lelkünk ismeretire, hazánk szeretetire kötelezték, hogy az országnak megírjuk, melyre képest mi is az élő Istenre, lelkére kényszerítjük nagyságodat, ha nagyságod az mi édes hazánkat és Váradot szereti, ez dolgot az országtól, és az országban lévő akár csak fő rendeitől^{LV} el ne titkolja,^{LV} sőt mentül hamarabb lehet, közölje ezen alkalmatossággal béküldött paríáját¹⁴⁹ is őnagyságuknak^{LVI} s őkegyelmeknek megadni. Ezen dologban mi itt az káptolomban¹⁵⁰ is part hadtunk.^{LVII} Nagyságodnak alázasos hívei etc.

Balogh Mathe manu propria¹⁵¹ Racz Janos propria Stephan Ferencz propria [4] [XVIII. századi írással]: 1659. 24a octobris. Discursus inter Aly bassam et Ioannem Bethlen ac alios Transylvanos de eliminando Rakoczio et eligendo in principem Achatio Barczay.¹⁵²

Rep. 77. Fasc. A. nr. 23.

[Más XVIII–XIX. századi levéltári jegyzetek]: 24 October 1659 No. 4\23.

[a lap jobb alsó sarkában]: 313

^{XLVII} B: „ha ki nem szökhetik pedig, titkon is azon hitre megírja vagy megizeni, de látja csak az egy fejedelem bemenetelire nézve az országhoz indult kegyességeket, és hogy azzal az bemenetellel és Várad megtartásával maraszthatjuk meg ez hazát”.

^{XLVIII} B: „Őkegyelme szava lőn ez is: Szegény legény vagyok, semmim már nincs, az télre ne vigyázzanak, mert bizony eljőnek.”

^{XLIX} A szó első betűje javított

^I Utána áthúzza: „eg”

^{II} B: „visszafelé jővén, sűga ezt mondván, hogy mikor indulunk, akkor én derekason talán nem írhatok levelet ide, hanem egy parasztemberrel izenek, és ilyen jelt adok neki, hogy útiköltség helyett ha három pénzt adok, három hét múlva indulunk, ha pedig egy forintot, az azt teszi, hogy mentest azon órában indulunk, kegyelmetek csak azt kérdeje tőle, hány pénzt adtak neki útiköltségre.”

^{III} B: „igaz keresztyén hitünk szerint írók, mi is magunk füleinkkel hallott és tulajdon szemeinkkel látott dolgokat”

^{IIII} „Magunk”-ból javítva

^{LIV} A szó „t”-je „k”-ből javítva.

^{LV} B: „rendeitől” helyett „rendeiktől”

¹⁴⁹ par/paria = másolat

^{LVI} Utána áthúzza: „ső”

¹⁵⁰ káptolom/káptalan. A váradi káptalanról, a Partium egyetlen fejedelemségkori hiteleshelyéről van szó.

^{LVII} B: „közölje is ezen alkalmatossággal, béküldött páriát őnagyságoknak és őkegyelmeknek megadni engedje, melyben mi itt az captalanban is part hattunk.”

¹⁵¹ (manu) propria = saját kezűleg

¹⁵² 1659. 24a octobris. Discursus inter Aly bassam et Ioannem Bethlen ac alios Transylvanos de eliminando Rakoczio et eligendo in principem Achatio Barczay = 1659. okt. 24. Tárgyalás Ali pasa és Bethlen János, valamint más erdélyiek között Rákóczi eltávolításáról és Barcsai Ákos fejedelemmé választásáról. Ez a XVIII. századi jegyzet arról tanúskodik, hogy írója csak nagyon felületesen futotta át a szöveget.

Rövidítések és irodalomjegyzék

- BETHLEN
1993
BETHLEN János: *Erdély története 1629–1673*. Szerk. JANKOVICS József, ford. P. Vásárhelyi Judit. Budapest, Balassi, 1993.
- BITSKEY
2006
BITSKEY István: *Virtus és poézis. (Önszemlélet és nemzettudat Zrínyi Miklós műveiben)*. In: Uő: *Mars és Pallas között*. Debrecen, Csokonai, 2006. (*Csokonai Könyvtár* 37.)
- BOCSKAI I.
BOCSKAI István: *Testámentomi rendelése*. Szerk. SZIGETHY Gábor. Budapest, Magvető, 1986. (*Gondolkodó magyarrok*)
- BUBICS
1895
BUBICS Zsigmond: *Esterházy Pál Mars Hungaricus*. Budapest, 1895.
- BUBICS–MERÉNYI
1895
BUBICS Zsigmond–MERÉNYI Lajos: *Herczeg Esterházy Pál nádor 1635–1713*. Budapest, Magyar Történelmi Társulat, 1895. (*Magyar Történelmi Életrajzok*, 11.)
- DÉZSI
1925
DÉZSI Lajos: *Paskó Kristóf és a „Kétszarvú ember” – Egy erdélyi török követ a tizenhetedik században*. In: *Emlékkönyv Dr. gróf Klebelsberg Kuno negyedszázados kulturpolitikai működésének emlékére születésének ötvenedik évfordulóján*. Budapest, Rákosi Jenő Budapesti Hírlap Ujságvállalata, 1925. 395–401.
- DOMINKOVITS
2002
DOMINKOVITS Péter: *Egy egy-generációs középbirtok és birtokosa. Kövér Gábor széplaki uradalma. Adalék Sopron vármegye XVII. századi birtokos társadalmához*. In: *Fons* 9 (2002) 1–3. sz. 273–304.
- EÉKH II.
Erdély és az északkeleti háború. *Levelek és okiratok*. Szerk. SZILÁGYI Sándor. 2. köt. Budapest, MTA, 1891.
- EOE XI.
Erdélyi Országgyűlési Emlékek. Szerk. SZILÁGYI Sándor. 11. köt. (1649–1658.) Budapest, MTA, 1886.
- ESTERHÁZY
1989
ESTERHÁZY Pál: *Mars Hungaricus*. Szerk. HAUSNER Gábor. Budapest, Zrínyi, 1989. (*Zrínyi Könyvtár*, 3.)
- GEBEI
2004
GEBEI Sándor: *II. Rákóczi György külpolitikája (1648–1657)*. Budapest, Heraldika, 2004.
- HORN
1993
HORN Ildikó: *Az erdélyi fejedelmi tanács 1648–1657*. In: *Perlekedő évszázadok – Tanulmányok Für Lajos történész 60. születésnapjára*. Szerk. HORN Ildikó. Budapest, ELTE, 1993. 240–277.

- IVÁNYI
1989
IVÁNYI Emma: *Esterházy Pál*. In: ESTERHÁZY, 1989. 429–463.
- 1991
IVÁNYI Emma. *Esterházy Pál nádor közigazgatási tevékenysége (1681–1713)*. Budapest, Akadémiai, 1991. (*A Magyar Országos Levéltár Kiadványai III., Hatóság- és hivataltörténet, 10.*)
- JAKÓ
1940
JAKÓ Zsigmond: *Bihar megye a török pusztítás előtt*. Budapest, Sylvester Nyomda, 1940. (*Település- és népi-segtörténeti értekezések, 5.*)
- KLANICZAY
1964
KLANICZAY Tibor: *Zrínyi Miklós*, Budapest, Akadémiai, 1964. (*Irodalomtörténeti könyvtár, 14.*)
- KONCZ
1894
II. Rákóczy György fejedelem eredeti sajátkeziű levelei a fejedelemségért vívott utolsó küzdelmei időszakából 1658. január 9.–1660. május 16. Szerk. KONCZ József. In: *Hadtörténeti Közlemények* 7 (1894) 39–56.
- KRAUS
2007
KRAUS, Georg: *Erdélyi krónika 1608–1666*. Szerk. VOGEL Sándor. Csíkszereda, Pro-Print, 2007.
- MEDNYÁNSZKY
1880
Nádasdy és Wesselényi levelezéseiből a XVII-ik század közepén. Szerk. MEDNYÁNSZKY Dénes. In: *Történelmi Tár*, 1880. 209–233.
- MHHD XXIII
Okmánytár II. Rákóczy György diplomáciai összeköt-tetéseihöz. Kiad: SZILÁGYI Sándor. Budapest, MTA, 1874. (*Monumenta Hungariae Historica, Diplomataria, 23.*)
- MHHD XXIV
A két Rákóczy György fejedelem családi levelezése. Szerk. SZILÁGYI Sándor. Budapest, MTA, 1875. (*Monu-menta Hungariae Historica, Diplomataria, 24.*)
- NAGY
2003
NAGY Levente: *Zrínyi és Erdély – A költő Zrínyi Miklós irodalmi és politikai kapcsolatai Erdéllyel*. Budapest, Argumentum, 2003. (*Irodalomtörténeti füzetek, 154.*)
- ÓVÁRY
1901
A Magyar Tudományos Akadémia Történelmi Bizott-ságának Oklevél-Másolatai. Szerk. ÓVÁRY Lipót. 3. köt. Budapest, MTA, 1901.
- PÁLFFY
2007
PÁLFFY Géza: *A Magyar Királyság a 16. századi Habs-burg Monarchiában*. In: *Századok* 141 (2007) 5. sz. 1075–1121.
- PAULER
1876
PAULER Gyula: *Wesselényi Ferencz nádor és társainak összeesküvése 1664–1671*. 1. köt. Budapest, MTA, 1876.

- RMKT XVII. sz. /10. *Régi Magyar Költők Tára XVII. század. 10. köt. (Az 1660-as évek költészete.)* Kiad. VARGA Imre. Budapest, Akadémiai, 1981.
- B. SZABÓ
2001 B. SZABÓ János: *II. Rákóczi György 1658. évi török háborúja*. In: *Hadtörténelmi Közlemények*, 114 (2001) 2–3. sz. 231–278.
- 2006 B. SZABÓ János: *Erdély katasztrófája 1658-ban. A védelem összeomlásának politikai és pszichológiai okai*. In: *Aetas*, 21 (2006) 2–3. sz. 204–218.
- SZABÓ
2007 SZABÓ András Péter: *Haller Gábor naplójának forrásai*. In: *Emlékezet és devóció a régi magyar irodalomban*. Szerk. BALÁZS Mihály–GÁBOR Csilla. Kolozsvár, Egyetemi Műhely, 2007. 409–430.
- SZAKÁLY
1999 SZAKÁLY Ferenc: *Török kori történelmünk kritikus kérdései*. Budapest, MTA, 1999. (*Székhoglalók a Magyar Tudományos Akadémián*)
- SZALÁRDI
1980 SZALÁRDI János: *Siralmas magyar krónikája*. Szerk. SZAKÁLY Ferenc. Budapest, Magyar Helikon, 1980. (*Bibliotheca Historica*)
- SZILÁGYI
1874a *II. Rákóczi György fejedelem összeköttetése gr. Nádasdy Ferencsel*. Szerk. SZILÁGYI Sándor. In: *Századok*, 8 (1874) 441–476.
- 1874b *Mednyánszky Jónás jelentései II. Rákóczy Györgyhez és ennek anyjához*. Szerk. SZILÁGYI Sándor. In: *Történeti Lapok* 1 (1874) 23–39. sz. [kis kétoldalas részletekben]
- 1891 SZILÁGYI Sándor: *II. Rákóczy György 1621–1660*. Budapest, Magyar Történelmi Társulat, 1891. (*Magyar Történeti Életrajzok*, 41.)
- R. VÁRKONYI
1978 R. VÁRKONYI Ágnes: *Erdély és a német-római császárválasztás 1658-ban*. In: *Uő: Magyarország keresztútjain – Tanulmányok*. Budapest, Gondolat, 1978. 157–167.
- 1984 R. VÁRKONYI Ágnes: *A nemzetközi törökellenes szövetség genezise és II. Rákóczi György fejedelem*. In: *Történelmi Szemle* 26 (1984) 1–2. sz. 67–79.
- 1985 R. VÁRKONYI Ágnes: *Válság Erdélyben*. In: *Magyarország története 1526–1686*. 2. köt. Szerk. Uő. Budapest, Akadémiai, 1985. 1068–1091.
- ZMPM ZRÍNYI Miklós *prózai munkái*. Szerk. KULCSÁR Péter. Budapest, Akadémiai, 2004. (*Zrínyi Miklós összes művei*)